

**Şems-i Sivâsî'nin İrşâdü'l-Avâm Adlı Mesnevîsi Bağlamında Müteşeyyih
Kimselere Dâir Görüşleri ve Değerlendirilmesi**

Comments of Shamsuddîn Al-Sivâsî about False Sheikhs under the Light of His
Work İrşâd Al-'Avam and Evaluation

Yüksel GÖZTEPE

Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı
Professor, Sivas Cumhuriyet University, Faculty of
Theology, Department of Tasavvuf Sivas, Turkey
ygoztepe@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5701-0267

Fatih ÇINAR

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü Doktora Öğrencisi
Sivas Cumhuriyet University, Institute of Social
Sciences, Student of Doctora Sivas, Turkey
cinar.fatih.58@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-8192-1274

DOI: 10.47424/tasavvur.970478

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 12 Temmuz / July 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 03 Aralık / December 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Gözyepe, Yüksel. – Çınar, Fatih. “Şems-i Sivâsî'nin İrşâdü'l-Avâm Adlı
Mesnevîsi Bağlamında Müteşeyyih Kimselere Dâir Görüşleri ve
Değerlendirilmesi”. *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 7/2 (Aralık 2021): 1109-1144.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz

Şems-i Sivâsî, Halvetiyye tarikatının ana şubelerinden biri olan Sivâsiyye kolunun müessisidir. On altıncı yüzyılın ilmî, siyâsî, kültürel ve dinî sahalarında derin izler bırakan Sivâsî, memleketi Zile'den Sivas'a hicret ettikten sonra ilk olarak *İrşâdü'l-avâm* adlı bir eser kaleme almış ve bu çalışmada nefsin ıslahı, müşid-i kâmilin gerekliliği, müşidlerin özellikleri ve nefsi ıslah konusundaki fonksiyonları gibi başlıklarla döneminde gözlemlediği ve zaman zaman istismar edildiğini düşündüğü mânevî yolculuğun kılavuzlarını konu edinmiştir. Eserin isminden de anlaşılacağı üzere Sivâsî, mânevî seyrin inceliklerini bilmedikleri için şekle aldanıp süslü sözlere kâna ve layık olmadıkları halde şeyhlik makamını işgal edenleri kendilerine rehber edinenleri uyarmayı hedef olarak belirlemiştir. Sivâsî bu hedefine uygun olarak eserde sahte şeyhlerin itikâdî, amelî ve ahlâkî konulardaki sapmalarını âyetler, hadisler, naklettiği kıssalar ve kullandığı çeşitli metaforlarla gözler önüne sermiştir. O, tasavvufî sistemin istismar edilmesi noktasında şeyhlik/müşid-i kâmillik konumunun son derece önemli olduğunu belirtmiş ve ilk dönemlerden itibaren bu konunun istismarına yönelik yapılan eleştiri ve uyarılara katkı sağlamıştır. Bu anlamda Hasan-ı Basrî, İmâm-ı Gazzâlî, Ahmed-i Yesevî, Mevlânâ, Necmeddîn-i Dâye ve Kâşânî'nin de ifade ettiği gibi, müteşeyyihlere dair uyarılarda bulunan bir geleneğin on altıncı asırdaki temsilcilerinden biri olmuştur. Günümüzde de çeşitli vesilelerle tartışma konusu haline gelen bu hususta Sivâsî'nin bir şeyh olarak yaptığı tespitler, uyarılar ve çözüm önerileri önem arz etmektedir. Bu makalede Sivâsî'nin müteşeyyih kimseler hakkındaki düşünceleri zikredilmekle birlikte kendinden önce bu konuda görüş bildiren isimlerle benzer ve farklı yönlerine de işaret edilmiştir. Çalışmada Sivâsî'nin sahte şeyhlere dair değerlendirmeleriyle tasavvufta bir iç tenkit geleneği olarak kabul edilebilecek bu usulün kendinden önceki ve sonraki isimler arasındaki konumuna da vurgu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Sahte Şeyhler, Hakiki Müşitler, Aldanış Psikolojisi, Şems-i Sivâsî, İrşâdü'l-avâm

Abstract

Shamsuddîn al-Siwâsî is the founder of Sivâsiyya branch, which is of the main branches of the Halwatiyya order. Siwâsî, who left deep traces in the

scientific, political, cultural and religious fields of the sixteenth century, first wrote a work entitled *Irshād al-'Awām* after he migrated from his hometown Zile to Sivas, and in this study he discussed the guides of the spiritual journey that he observed in his period and thought to be abused from time to time, under the titles such as the correction of the soul, the necessity of the perfect master, the characteristics of the masters and their functions in self-correction. As it can be understood from the title of the work, Siwāsî aimed to warn those who were deceived by the shape and fell for fancy words and took those who occupied the office of sheikhdom even though they were not worthy (competent) as their guide, since they did not know the subtleties of the spiritual course. In line with this aim, Siwāsî revealed the deviations of the false sheikhs in creed, practice and moral issues with verses, hadiths, stories he narrated and various metaphors he used. He stated that the position of sheikhdom/Murshid al-Kāmil was extremely important at the point of exploiting the mystical system and contributed to the criticisms and warnings made against the abuse of this position from the first periods. In this sense, he became one of the sixteenth-century representatives of a tradition such as Hasan al-Basrî, Imam Al-Ghazālî, Ahmad Yasawî, Mawlānā, Najmaddîn-i Dāye and Kashani that warned about false sheikhs. The determinations, warnings and solution suggestions made by Siwāsî as a sheikh on this subject, which has become a subject of discussion on various occasions today, are important. This article mentions the views of Siwāsî on false sheikhs, and also points out his similar and different aspects with the people who expressed their opinions on this subject before him. The current study emphasizes the position of this tradition, which can be considered as an internal criticism tradition in Sufism, with the evaluations of Siwāsî on false sheikhs, among the names before and after him.

Keywords: Tasawwuf, False Sheikhs, True Guides, Psychology of Deception, Shamsuddîn al- Siwāsî, *Irshād al-'Awām*

Giriş

Hız. Peygamber'in vefatından kısa bir süre önce Müseylimetü'l-kezzâb (öl. 12/633) adlı birinin peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkışı ile birlikte insanların rağbetini elde etmek, dünya malına olan hırs ve türlü hilelerle insanları

kendine çekmek gibi adımlarla dini istismar etmeye çalışan bir zihniyetin temelleri atılmıştır. İlk Müslümanlar, karşılaştıkları bu durumun tesirinden, itikâdî, amelî ve ahlâkî anlamda Hz. Peygamber'in gönüllere yerleştirdiği tevhid merkezli düşünce, kabul ve red sistemi ile mümkün olan en az hasarla kurtulmuşlardır.¹ Bu sürecin ardından sahâbe-i kirâm arasında meydana gelen anlaşmazlıklar ve devamında saltanata dönüşen bir idare anlayışı dolayısıyla İslâm dünyasında birçok alanda kırılmalar yaşanmaya başlamıştır. İtikâdî mezheplerin zuhûr etmesi ve siyâsî manevraların büyük bir hızla şekillendiği süreçler zaman zaman dünyevîleşme, kitleleri taraftar olarak sevk ve idare edebilmek gayesiyle içine düşülen bazı handikapları beraberinde getirmiştir.² İlk dönem zâhidleri işte bu dünyevîleşme ve siyâsî entrikalara bir tepki olarak mücadele ortaya koymuşlar, bu süreçlerde sıkıntı yaşayan müslümanlara nefis mücadelesi, dünyevîleşme hastalığı, şeytanın iğvası ve şeytanın izini takip eden istismarcılara karşı ilkeler koyarak İslâm'ın özünü muhafaza için gayret göstermişlerdir.³ Tasavvufî düşünce sistemi ana konu olarak dünyaya meyiletme arzusu özelinde nefis mücadelesi ve kişiyi yanlışa kanalize eden sahte şahsiyetlerle mücadele amacıyla şekillenmeye başlamıştır.⁴ Sûfîlerin ilklerinden kabul edilen ve tâbiîn döneminin temsilcilerinden olan Hasan-ı Basrî (öl. 110/728) “Yetmiş Bedir gazisine yetiştim. Siz onları görseydiniz deli sanardınız; onlar da sizin iyilerinizi görselerdi artık ahlâkın kalmadığına hükmeder, kötülerinizi görselerdi bunların hesap gününe bile inanmadıklarını söylerlerdi.” sözü⁵ ve “Sen hiç fakih gördün mü? Fakih zerrece dünyaya meyiletmeyen, her şeye

¹ Ahmet Önkal, “Müseylimetü'l-Kezzâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınlar, 2006), 32/90-91.

² Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer (İbn Kesîr), *el-Bidâye ve'n-nihâye*, çev. Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2017), VI / 462-469.

³ Kadir Özköse, “Zühde ve Sûfîlerin Zühde Yükledikleri Anlam: Tasavvufta Dünyevîleşmeye Tepkisel Yaklaşım”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 / 1 (2002) 175-194.

⁴ Beyhakî, *Kitâbü'z-Zühdi'l-Kebîr*, thk. Âmir Ahmed Haydar, çev. Enbiya Yıldırım, (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2000) 59; Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyrîyye fi İlmi't-Tasavvuf*, nşr. Abdülhalîm Mahmûd, Mahmûd b. eş-Şerîf, (Kahire: Müessesetü Dâru's-Şa'b, 1989), 127-128; Ali b. Osman Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982) 108; Ebu'l-Ala Afîfî, *Tasavvuf İslâm'da Manevî Devrim*, çev. Halil İbrahim Kaçar-Murat Sülün, (İstanbul: Risale Yayınları, 1996) 76-86.

⁵ Ebü Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, nşr. Said Aykut, Enver Günenç, Yahya Atak, Abdülhamid Birişik, Fuat Aydın, (İstanbul: Şule Yayınları, 2001) V / 64.

inancı ve diniyle bakan ve tek efendisi olan Rab Teâlâ'ya sürekli ibadet edendir.” şeklindeki nakilleriyle⁶ sahâbe-i kirâm örnekliliği üzerinden dünyevileşme tehlikesine dikkat çekmiştir. Bu sözleriyle Basrî'nin tasavvufun ilk döneminde “*Fakîh*” olarak hukukî kimliği ile ön plana çıkan kimseyi değil, takva merkezli bir hayat yaşayanları kast ettiğini anlaşılmaktadır.⁷ Hasan-ı Basrî gibi tasavvufun kurucu şahsiyetlerinden olan Cüneyd-i Bağdâdî (öl. 297/909) de sûrete aldanıp Allah'a kulluğun özünü ıskalayan zihniyeti şu şekilde eleştirmiştir: “*Hırkanın ve yamalı elbise giymenin bir işe yaradığına kânî olsam demirden ve ateşten elbise yaptırıp onu giyerdim. Lakin her an içime “İtibar hırkaya değil ancak yanık kalbedir.” diye nida olunmaktadır.*”⁸

İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren belirginleşmeye başlayan ve bir iç tenkit olma özelliği taşıyan bu çizgi,⁹ Serrâc et-Tûsî (öl. 378/988), Kelâbâzî (öl. 380/990) ve Kuşeyrî (öl. 456/1072) gibi tasavvuf klasiği olarak kabul edilen eserlerin müellifleri ile daha sistemli bir şekle bürünmüştür.¹⁰ Serrâc, *Lüma'* adlı eserinin girişinde sûfiler ile sûfî geçinenlerin ayırt edilmesinin gerekliliğinden bahsetmiş ve sûfileri hak katında değerli, temiz, muhlis, muttakî, sâdık kimseler şeklinde tavsif etmiştir.¹¹ Bu tavrı ile o, öteden beri devam eden iç tenkit mekanizmasını daha sistemli şekliyle muhatap kitlesine aktarmıştır. Kelâbâzî ise *et-Taarruf*'da zamanla tasavvuf yoluna rağbetin azaldığını, bu yolun yaşanmaktan çok soru-cevap/kavl-kitap eksenine mahkûm edildiğini, mânanın kaybolup maddenin ön plana çıktığını ve tasavvuftan nasibi olmayanların bu yola dâir konuşmaya başladıklarını ifade ederek eserini telif sebebinin bu gibi çarpıklıkları tespit edip, çözüm önerileri sunmak ve mesele-

⁶ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, V / 70.

⁷ Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma'*, (Mısır: Dâru'l-Kütübü'l-Hadis, 1960), 36.

⁸ Feridüddîn-i Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2002) 18.

⁹ Muharrem Çakmak, “Tasavvufa Yöneltilen Eleştirilerin İlimleşme Sürecine Etkileri”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 39 (Ocak 2017) 319; Kadir Özköse, “Tasavvufa Yönelik İç Tenkit”, *Somuncu Baba Dergisi*, 118 (Ağustos 2010) 22.

¹⁰ Komisyon, *Tasavvuf Klasikleri*, ed. Ethem Cebecioğlu, (İstanbul: Erkam Matbaacılık, 2010) 57, 91, 137.

¹¹ Serrâc, *el-Lüma'*, 18-19.

nin hakiki boyutuna dikkat çekmek olduğunu belirtmiştir.¹² Kuşeyrî de *er-Risâle*'nin mukaddimesinde zamane dervişlerinden şikâyet etmiş, gerçek sûfilere olan özlemini dile getirmiş ve dönemindeki sûfî görünümlü kimselerin inanç, amel ve hâl bakımından gereken noktada olmadıklarını söylemiştir.¹³

Sûfiler arasında öteden beri süregelen bu tenkit geleneğinin on altıncı yüzyıldaki temsilcilerinden biri olan Şems-i Sivâsî (öl. 1006/1597), *İrşâdî'l-avâm* adlı eserinde sahte şeyhleri tanıma, gerçek şeyhlerin hasletleri ve aldanış psikolojisi ile bu sahte şeyhler etrafında kümelenen insanlara uyarılar gibi konuları ele almıştır. Bu çalışmada, Halvetiyye tarikatının Şemsiyye kolunun müessisi olan Şems-i Sivâsî'nin on altıncı yüzyılda, sûfilere iç tenkit yöntemini kullanarak döneminde gördüğü itikâdî, amelî ve ahlâkî sapmaları dile getirdiği görüşlerini, meselenin çözümüne dâir sunduğu tekliflerini, bu konuda etkilendiği isimleri, kaynakları kullanma şeklini ve mürşid-i hakîkilerin vasıflarıyla ilgili gündeme getirdiği özellikleri bir değerlendirmeye tâbi tutulacaktır. Bu çalışmayla ilk amaç, tasavvuf yolunun temsilcilerinden olan Sivâsî'nin tespitleri ile günümüzde de devam eden ve insanları çeşitli oyunlarla aldatma yoluyla hareket eden şeyh kisvesine bürünmüş kimselerin maskelerini düşürüp onların gerçek yüzlerini gözler önüne sermektir. İkinci olarak sûfilere bir iç tenkit mekanizması olarak dile getirdikleri başlıklardan biri olan sahte şeyhlere dâir eleştirilerinin on altıncı yüzyıldaki yansımaları arasında yer alan Sivâsî'nin görüş, teklif ve değerlendirmelerini tespit etmek, böylece, tasavvufa ve sûfilere dışardan yöneltilen eleştirilerden daha fazlasının, daha teknik ve içi doldurulabilir tenkitlerin bizzat sûfilerce yapıldığını gözler önüne sermektir.

1. Şems-i Sivâsî'nin Hayatı ve Eserleri

¹² Ebû Bekir Muhammed bin İshak el-Kelâbâzî, *et-Taarruf li Mezhebi ehli't-Tasavvuf*, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993) 42-58.

¹³ Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyrîyye*, 18-20. Bu konuda kısa bir değerlendirme ve Sivâsî'den sonra bu çizgiyi sürdüren İmâm-ı Rabbânî'nin konuya dâir görüşleri için bkz., Yüksel Göztepe, Hamit Demir, "İmam Rabbânî'nin Sûfilere Yöneltilmiş Bazı Tenkidler", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Tokat 2018), VI / II, 297-322.

Tam adı, “Ahmed Şemsüddîn Ebu’s-Senâ b. Muhammed Ebil-Berekât b. Ârif b. Hasan ez-Zîlî sümme es-Sivâsî”¹⁴ olan bu zat, “Şems-i Sivâsî”¹⁵ ve “Şems-i Azîz”¹⁶ şeklinde anılmış ve biraz esmerce oluşundan dolayı “Kara Şems”¹⁷ lakabıyla tanınmıştır. Tokat’ın Zile ilçesinde 926/1520’de dünyaya gelmiştir.¹⁸ Babası, Amasyalı Hacı Hızır Efendi’nin (öl. ?) halifelerinden Mehmed Efendi’dır.¹⁹ Sivâsî’nin annesi Sultan Hanım’dır.²⁰ Annesine dair kaynaklarda isminin dışında bir bilgi yer almamaktadır. Dört erkek kardeşin üçüncüsü olan Şems-i Sivâsî,²¹ ilk tahsilini babasında yapmış, ardından, tahsilini devam ettirmek için ağabeyleri Muharrem Efendi (1000/1592)²² ve İbrâhîm Efendi’nin (1000/1592)²³ yanlarına Tokat’a gönderilmiştir. Sivâsî, burada Arakiyeci-zâde

¹⁴ Receb-i Sivâsî, *Necmü’l-hüdâ fi menâkibi’ş-şeyh Şemsüddîn Ebi’s-Senâ*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Paşa, 694/2), 51a.

¹⁵ Harîrî-zâde Mehmed Kemâleddin Efendi, *Tibyanü’l-vesâilî’l-hakâik fi beyâni selâsîli’t-tarâik*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi Bölümü, 430-432, II), 209b.

¹⁶ Vehbi Cem Aşkun, *Sivas Şairleri*, (Sivas: Kâmil Matbaası, 1948) 11.

¹⁷ Mehmed Nazmî Efendi, *Hediyetü’l-ihvân (Osmanlılarda Tasavvufî Hayat)*, nşr. Osman Türer, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005) 315.

¹⁸ Mustafa Safâyî, *Nuhbetü’l-âsâr min fevâidi’l-eş’âr (Tezkire-i Safâyî)*, nşr. Pervin Çapan, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2005) 564; Müstakim-zâde Süleyman Sa’deddin Efendi, *Mecelletü’n-nisâb*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, 2000), 278a.

¹⁹ Receb-i Sivâsî, *Necmü’l-hüdâ*, 5b.

²⁰ Receb-i Sivâsî, *Necmü’l-hüdâ*, 7a; Nazmî, *Hediyetü*, 319.

²¹ Receb-i Sivâsî, *Necmü’l-hüdâ*, 40a-41a; Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, nşr. Ali Aktan, Abdülkâdir Yuvalı, Metin Hülâgü, (İstanbul: Sebil Yayınevi, 1996) IV, 97.

²² Necdet Ayhan, *Tokat Zileli Muharrem Efendi’nin Künûzü’l-evliyâ ve rumûzü’l-asfiyâ Adlı Eserinin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi*, (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2014), 41-42; Cihat Zorlu, *Ebu’l-Leyş Muharrem Bin Muhammed ez-Zîlî’nin Hubbu’l-Mesâil Adlı Eseri Bağlamında Fıkıh Tasavvuf İlişkisi*, (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 15-30; Kadir Özköse, “Zileli Muharrem Efendi’nin Tasavvufî Düşüncesi”, *Tarihi ve Kültürüyle II. Zile Sempozyumu*, ed. Mehmet Yardımcı (İzmir: Zile Belediyesi Kültür Yayınları, 2012), 338-343; M. Rahmi Telkenaroğlu, “Zileli Muharrem Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2016) Ek-2/701-702.

²³ Receb-i Sivâsî, *Necmü’l-hüdâ*, 40a.

Şemsüddîn en-Nahvî'nin²⁴ ders halkasına dâhil olmuştur.²⁵ İstanbul'a giderek Sahn-ı Semân Medreseleri'nden birinde bir süre müderrislik yapan Sivâsî, kısa bir süre sonra, gördüğü lüzum üzerine buradaki görevinden ayrılmış, memleketine dönerek talebe okutmaya başlamıştır.²⁶ Amasyalı Hacı Hızır Efendi²⁷ Ezinepazarı'nda faaliyetleri yürüten Şeyh Muslihuddîn Efendi (öl. ?)²⁸ ve Abdülmecîd-i Şirvânî'ye (öl. 972/1564) hizmetlerinin ardından memleketi Zile'de irşâd faaliyetlerine başlamıştır.²⁹ Sivas'ta cami, tekke ve diğer hayır kurumları inşa ettiren Sivas Valisi Koca Hasan Paşa'nın (öl. 975/1567)³⁰ daveti üzerine Sivas'a hicret eden Şems-i Sivâsî, vefatına kadar buradaki tekke ve camide irşâd faaliyetlerini sürdürmüştür.³¹ Şems, 1006/1597'nin Rebiülevvel ayında Sivas'ta³² vefat etmiştir.³³

²⁴ Mahmut Çavuş, *Arakiyecî-zâde Ahmed b. Ali et-Tokâdî ve Şifau'ş-Şafiyesinin Tahkiki*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 25-37, 175.

²⁵ Receb-i Sivâsî, *Necmü'l-hüdâ*, 10a; Mehmed Tâhir, *Meşâyih-i Osmâniyeden Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli*, nşr. Tüccâr-zâde İbrahim Hilmi, (İstanbul: Kütüphâne-i İslâm, 1318), 7-8.

²⁶ Receb-i Sivâsî, *Necmü'l-hüdâ*, 12b-13a; Nazmî, *Hediyetü'l-ihvân*, 322; Hoca-zâde Ahmed Hilmi, *Ziyâret-i Evliyâ*, (İstanbul: Dâru'l-hilâfeti'l-âliyye, 1317), 91.

²⁷ Receb-i Sivâsî, *Necmü'l-hüdâ*, 7a-7b; Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, (Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2000) I /95; Kadir Özköse, "Amasya'da Bulunan Halvetiyye Tekkeleri", *Akademiar V*, (2018), 91-118.

²⁸ Receb-i Sivâsî, *Necmü'l-hüdâ*, 10b; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, nşr. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006), III /474; Abdi-zâde Hüseyin Hüsâmeddin, *Amasya Tarihi*, (İstanbul: Hikmet Matbaası, 1327-1330), I /342; Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf, Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003) 108.

²⁹ Receb-i Sivâsî, *Necmü'l-hüdâ*, 13a-13b; Nazmî, *Hediyetü'l-ihvân*, 323-324; Mehmet Tâhir, "Terâcim-i Ahvâl: Şemsüddîn-i Sivâsî", *Sebilürreşad*, 24-26 / 463.

³⁰ *Salname-i Vilayeti Sivas 1308*, (Sivas: Sivas Vilayet Matbaası, 1891), 200; *Hasan Paşa Vakfiyesi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, (1966), 154.

³¹ Receb-i Sivâsî, *Necmü'l-hüdâ*, 22a-23b.

³² Hulvî, hatalı bir şekilde Sivâsî'nin Zile'de vefat ettiğini söylemiştir. Bk. Mahmûd Cemâleddîn el-Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemeât-ı Ulviyye*, nşr. Mehmet Serhan Tayşi, (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2013), 562. Joseph V. Hammer ise herhangi bir dayanak zikretmeksizin Sivâsî'nin Medine'de vefat ettiği yönünde bir bilgi paylaşmıştır. Hammer, *Osmanlı Tarihi*, (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2014) II / 212.

³³ Receb-i Sivâsî, *Necmü'l-hüdâ*, 46b; Nazmî, *Hediyetü'l-ihvân*, 376; Müstakim-zâde, *Hülâsatü'l-hediyeye*, 22a; Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I / 95; aynı müellif, *Meşâyih-i Osmâniyeden Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli*, 9. Mehmed Süreyyâ, Sivâsî'nin vefat tarihini 1010/1601 (Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, III /165), Şemseddîn Sâmî 1009/1600 (Bk. Şemseddîn Sâmî, *Kâmûsu'l-a'lâm*, (İstanbul: Mihran, 1306), IV / 2799) olarak nakletmektedir. Vassâf ise Sivâsî'nin

Şems-i Sivâsî, Halvetiyye tarikatının zikir usulü olan esmâ-i seb'aya “*el-Kâdir*”, “*el-Kavî*”, “*el-Cebbâr*”, “*el-Mâlik*” ve “*el-Vedûd*” isimlerini ekleyerek on ikiye çıkarmış ve bu adımıyla Halvetiyye tarikatının Şemsiyye koluna giden yolu açmıştır.³⁴ O, Halvetiyye tarikatında beyaz çuha ve keçe üstüne siyah dikişli olarak kullanılan tâc-ı şerifi, sarı renkli keçe ve çuha olarak değiştirmiş, tepesine de bir düğme koydurmuştur. Onun yolunda tâc, dört ter(e)k üzerine kırk dal esasına göre düzenlenmiştir.³⁵ Bu adımlarıyla Halvetiyye tarikatının Şemsiyye şubesini tesis eden Sivâsî'nin silsilesi iki koldan Yahyâ-yı Şîrvânî'ye ulaşmaktadır. Onun iki silsilesi şu şekildedir:

Birinci Koldan Tarikat Silsilesi: Pîr-i Sâni Yahyâ Şîrvânî (öl. 869/1465)> Yusuf-ı Mahdûm Şîrvânî (öl. 890/1485)> Şeyh Muhammed Rukiyye (öl. 903/1498)> Şîrvânî Şeyh Şâh Kubâd (öl. 950/1544)> Şîrvânî Şeyh Abdülmecid Şîrvânî (öl. 972/1564)> Şeyh Şemseddin Sivâsî (öl. 1006/1597).

İkinci Koldan Tarikat Silsilesi: Pîr-i Sâni Yahyâ Şîrvânî (öl. 869/1465)> Şeyh Habîb-i Karamânî (öl. 902/1497)> Şeyh Hacı Hızır Amâsî (öl. ?)> Şeyh Muslihuddîn Efendi (öl. ?)> Şeyh Şemseddîn Sivâsî.³⁶

Abdülmecid-i Sivâsî ve Receb-i Sivâsî gibi isimlerin de yer aldığı yirmi dört kişiye hilâfet görevi veren Sivâsî, başta İstanbul, Ankara, Kayseri ve Kır-

1006/1597'de vefat ettiğini gösteren ifadeleri nakletmekle birlikte onun vefatının 1006/1597 veya 1009/1600'da olduğunu söylemiştir. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, III / 475; İbnülemin Mahmûd Kemâl İnal, *Son Asır Türk Şâirleri*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988), III / 1743-1744; Hakkı Acun, “Sivas ve Çevresi Tarihi Eserlerinin Listesi ve Turistik Değerleri”, *Vakıflar Dergisi* 20 (1988), 188; N. Burhan Bilget, *Sivas Anıt Mezarları*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993), 47.

³⁴ Abdülbâki Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, (İstanbul: İnkılap Yayınları, ts.), 213; Süleyman Uludağ, “Halvetiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997) 15/394.

³⁵ Nurhan Atasoy, “Osmanlı Dönemi Tarikat Kıyafetleri ve Cihazları”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfiler*, ed. Ahmet Yaşar Ocak, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 198.

³⁶ Nazmî, *Hediyetü'l-ihvân*, 30; Sâdık Vîcdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye (Tarikatler ve Silsileleri)*, nşr. İrfan Gündüz, (İstanbul: Enderûn Kitabevi, 1995), 250; Mustafa Aşkar, “Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39/1 (1999), 561.

şehir gibi şehirler olmak üzere Anadolu'nun farklı noktalarında bu halifelerini görevlendirerek yolunu neşretmiştir.³⁷

Velûd bir müellif olan Sivâsî'nin yirmi beş civarında eseri tespit edilmiştir.³⁸ Esas konu onun eserleri olmadığı için bu çalışmada sadece *İrşâdü'l-avâm* adlı mesnevî çalışmasına dâir bilgi sunulacaktır.

2. Şems-i Sivâsî'nin *İrşâdü'l-avâm* Adlı Eserinde Müteşeyyih Kimselere Dâir Görüşleri

Şems-i Sivâsî'nin Sivas'a yerleşmesinden sonra kaleme aldığı ilk eser olan *İrşâdü'l-avâm* adlı mesnevîsi iki yüz elli beş beyitten müteşekkildir.³⁹ Sivâsî'nin verdiği bilgiye göre 964/1556'da tamamlanan eser, kendisinin o güne kadar kaleme aldığı dördüncü eseridir.⁴⁰ Sivâsî eserde bozuk inanç, tarikat anlayışındaki çarpıklıklar ve Hz. Ali sevgisindeki aşırılıklar üzerinden bazı kesimlere eleştiriler yöneltmiştir.⁴¹ Müellif, bu konularda sapan ve saptıran konumları itibarıyla esas sorumlu olarak gördüğü şeyh görünümüne kimsele-ri/müteşeyyihleri ve onların etrafında bilinçsizce/cahilce veya menfaat/çıkar beklentisi ile toplanan kimseleri çalışmanın merkezine almıştır.⁴² O, sanat kaygısından uzak, Arapça ve Farsça kelimelere oranla daha çok Türkçe kelimelerle şekillendirdiği eserle geniş halk kitlelerini bu konuda uyarmayı hedeflemiştir.⁴³

³⁷ Receb-i Sivâsî, *Necmü'l-hüdâ*, 36a-39b; Nazmî, *Hediyyetü'l-lhvân*, 342-360.

³⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, (Bağdat: Mektebetü'l-müsennâ, 1941), I / 729; II / 1001, 1123; Receb-i Sivâsî, *Necmü'l-hüdâ*, 3a-8b; Mehmed Tâhir, *Ahlak Kitaplarımız*, (İstanbul: Necmi İstikbâl Matbaası, 1325), 12; aynı müellif, *Osmanlı Müellifleri*, I / 95; Hoca-zâde, *Ziyâret-i Evliyâ*, 109; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, III / 476; Abdülbâki Gölpinarlı, "Şemsiyye", *İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1970), XI / 423; Hasan Aksoy, *Şemseddîn-i Sivâsî: Hayatı, Eserleri ve Mevlidi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Doktora Tezi, 1983), 3-12, aynı müellif, "Şemseddin Sivâsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010) 38/524-525; A. Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 138.

³⁹ Hüseyin Akkaya, "Şemseddin Sivâsî'nin İrşâdü'l-Avâm İsimli Mesnevîsi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2003), 5.

⁴⁰ Şems-i Sivâsî, *Menâkıb-ı İmam-ı A'zam*, (İstanbul: Tevfik Efendi Matbaası, 1291), 163.

⁴¹ Şems-i Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 53.

⁴² Şems-i Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 54-55.

⁴³ Akkaya, "Şemseddin Sivâsî'nin İrşâdü'l-Avâm İsimli Mesnevîsi", 7-8.

2.1. Şems-i Sivâsî'ye Göre Sahte Şeyhler/Müteşeyyihler ve Vasıfları

Sivâsî'nin düşünce dünyasında müteşeyyih kimselerin karakteristik özellikleri ile şeytan ve nefsin temel özellikleri arasında benzerlik ve hedef birliklikleri söz konusudur. *İrşâdü'l-avâm*'ın giriş kısmında Sivâsî'nin şeytan ve nefse dâir dile getirdiği vasıflar, aynı zamanda sahte şeyhlerin de özellikleri olarak sıralanmıştır. Buna göre müteşeyyihlerin şeytânî ve nefsânî birtakım özellikleri vardır ve bu üçlünün hedefleri de mümini hak yoldan çıkarıp cehenneme namzet bir birey haline getirmektir. Sivâsî'nin bu konudaki düşüncelerini şu şekilde dile getirilebilir

2.1.1. Sivâsî'ye Göre Müteşeyyihlerin Şeytânî ve Nefsânî Karakteristik Yapıları

Esere Allah'a sığınarak başlayan Sivâsî, bu adımı ile sahte şeyhlerin şeytandan daha tehlikeli olduklarını, onların sebep oldukları sapma ve fitneler karşısında Allah'a iltica ettiğini belirterek konunun ne kadar önemli olduğuna işaret etmiştir.⁴⁴ “*Manevî yol kesiciler*” olarak tanımladığı şeytan, nefis ve sahte yol göstericileri dile getirdiği beyitlerde bu yol kesicilerin çeşitli özelliklerini zikretmiştir. Buna göre şeytan, hak yol üzere oturmuş, hile ve tuzak ile cehennem yolunu ve haram işleri süslü gösteren, cennetin yolunu ise kötü gösterip ümmetin oraya ulaşmasına engel olan bir harâmîdir.⁴⁵ Sivâsî, cehennemin nefse hoş gelen şeylerle cennetin ise nefse hoş görünmeyen şeylerle çevrili olduğunu bildiren hadîs-i şerîfe⁴⁶ telmihte bulunduğu bu kısımda şeytanın insanları kendisine yoldaş edinmeye çalıştığından ve boyunlarına asmaya çalıştığı zincirler ile onları türlü fesada ve Hakk'a kulluktan uzaklaştırmaya gayret ettiğinden de bahsetmiştir. Sivâsî,

“*Diler yoldaş ede kendi özüne / Takıp zencîri bastıra izine*”

⁴⁴ Şems-i Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 53.

⁴⁵ Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 53.

⁴⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Muhtasar Sahîh-i Buhârî*, nşr. Ahmed b. Abdüllatif ez-Zebîdî, thk. İbrahim Bereke, (Beirut: Dâru'n-nefâis, 1428/2007), “Rikak” 28 (No.2110); Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccâc Müslim, *Muhtasar Sahîh-i Müslim*, nşr. Abdülkavî el-Münzîrî, thk. İsmâüddîn es-Sabâbutî, (Kahire: Dâru'l-hadîs, 1423/2003), “Cennet” 1.

Ki her dem işlede dürlü fesâdı / Anınla dâr ede Hakk'tan ibâdi"⁴⁷ şeklinde zikrettiği şeytanın özelliğinin aynıyla sahte şeyhte de bulunduğunu, sahte şeyhin de tıpkı şeytan gibi kişiyi Hakk'a değil kendisine davet ettiğini, zincirini Hakk'a davet kisvesiyle hak yoldan saptırmak için kişinin boynuna taktığını belirterek şeytan ve sahte şeyh arasındaki ortak özelliğe dikkat çekmiştir. Burada Sivâsî, her dem türlü fesadı işlemeyi, bozgunculuk çıkarmayı ve kaostan beslenmeyi bir yöntem olarak benimseyen şeytan gibi sahte şeyhlerin de fesad, bozgunculuk ve kaostan beslenerek Allah'ın kullarını O'ndan uzaklaştırmaya çalıştıklarını söylemiştir.

Bu tespitlerin ardından nefsin yanıltıcı ve tehlikeli yapısına dikkat çeken Sivâsî, nefsin ibadetlere karşı menfî tavrını, dini bilmeyenleri kolaylıkla yoldan çıkarma vasfını ve Hakk'tan uzaklaştırmaya endekslenmiş yapısını dile getirmiştir. Nefsin hilelerinden kurtulmak için Hakk'a münâcatta bulunan Sivâsî, kişinin nefsin bağlarından kurtulabilirse ancak bu şekilde dilde zikir, gönülde fikir, ibadet aşkı, dua sırrı ve Hakk'ın gayrisından yüz çevirme bilincine ulaşabileceğini ifade etmiştir.⁴⁸ Sivâsî'ye göre nefsin ibadetleri önemsemediği gibi sahte şeyhler de ibadetleri önemsemezler. Yine nefis nasıl ki ibadet ehli olmadığı halde kendisini velî addederse sahte şeyh de nefsin bu özelliğini kuşanarak ibadete yüzü olmamasına rağmen kendisini seçkin bir velî olarak görür. Nefis, kendisine tâbi olanı yücelteceği aldatmacasıyla tuzak kurarken sahte şeyh de ancak kendisine gelenin kurtuluşa erebileceğini söyleyerek nefsin izini takip etmektedir. Sivâsî, nefis ve sahte şeyhler arasındaki bu ilişkiyi şu beyitlerde dile getirmiştir:

"Görür nefis yok o yolda hiç ibâdât / Velî arzuları anda murâdât

*Diler kim evlerine ola vâsıl / Murâdın ol lâinin kıla hâsıl"*⁴⁹

Nefsin en temel niteliğinin benlik olduğunu söyleyen Sivâsî'ye göre kişiyi yoldan çıkararak, birlik yoluna varmayı engelleyen ve bu yönüyle bir an bile baş başa kalınmaması gereken en büyük rakip nefistir.⁵⁰ Burada zikrettiği nefsin özellikleri ile zımnen sahte şeyhlerin de bu özellikleri taşıdıklarına işaret

⁴⁷ Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 54.

⁴⁸ Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 54-55.

⁴⁹ Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 54.

⁵⁰ Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 55.

eden Sivâsî, nefs ve diğer engelleri aşır Hakk'a vuslat yolunda mesafe kat edebilmenin ancak gerçek mürşid-i kâmillerle mümkün olabileceğini söylemiş ve onların bazı özelliklerini zikretmiştir.⁵¹

Sivâsî, nefsin cehenneme davet eden icraatları ile sahte şeyhlerin icraatları arasında da benzerlik görmüştür. Ona göre nefse muhalefet, cennete yol açtığı gibi sahte şeyhe muhalefet etmek de cennetin kapılarını açacaktır. Çünkü sahte şeyhler, Hz. Peygamber'in ifadesiyle kişiyi cehenneme sürükleyen nefs gibi⁵² şehvet yolunda ilerleyerek cenneti vaad eden kimselerdir ve onlardan uzak durmak cennet yolcusu olmak için kritik bir tercihtir.⁵³

Şems-i Sivâsî'nin müteşeyyih kimselerle nefsin karakter yapısı arasında bağlantı kurduğu bir husus da her ikisi ile kişinin mücadele etmesi gerektiği konusudur. Ona göre aslında kişinin bütün mücadelesi nefs iledir. Kendi savaşında nefse paye veren kimse her türlü gayretine rağmen nefse yenilir ve mânevî kazanımlarını kaybeder.⁵⁴ Yine Sivâsî'ye göre kişi, nefsin kayıtlarından kurtulduğunda Hakk'a teslimiyeti tam olarak gerçekleştirir, avâm olmaktan havâssü'l-hâs mertebesine yükselerek tevekkülde tefvize ve mahfûziyyet makamına ulaşabilir.⁵⁵ Tıpkı bunun gibi kişi sahte şeyhlerden uzak durup onların tasallutlarından kurtulduğunda avâm olmaktan çıkıp hâs-ı hâs mertebesine ulaşabilecektir.⁵⁶

Sivâsî'nin nefs ve sahte şeyhlere dâir, yaptıkları tahribatlar üzerinden bazı benzerlikleri olduklarını zikrettiğine de şahit olunmaktadır. Ona göre nefs ve sahte şeyhler kişiyi Hak yoldan çıkarır, nefse uymasından/benlik çıkma-

⁵¹ Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 56.

⁵² Buhârî, "Rikak" 28 (No.2110); Müslim, "Cennet" 1.

⁵³ Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 54.

⁵⁴ Sivâsî, bu hususu şu şekilde dile getirmiştir: "Budur nefis ile pes ceng ü cidâlim/ Yener gâhî beni kalmaz mecâlim." Bu hakikati dile getirirken Sivâsî, nefsine paye vermeme adına şu mısraa da yer vermiştir: "İlâhâ çâresizler çâresâzi/ Budur bu derdmendin sana râzi." Bk. Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 54.

⁵⁵ Mahfûziyyet kavramını Cüneyd-i Bağdâdî şöyle tarif etmiştir: "İsmet ve masum olmak, günah işlemek demek olup peygamberlere mahsustur. Hıfz ve mahfûz günahıta ısrar etmemek demek olup evliyaya mahsustur. Çünkü veliler la-yuhtî değıllerdir." Abdülkerim el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), 438.

⁵⁶ Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 54.

zından dolayı halk içinde perişan olduğu gibi sahte şeyhlere tâbi olanlar da halk içinde perişan olmaktan kurtulmazlar. O,

“Beni yoldan çıkaran benliğimdir / Beni rüsvây eden hod benliğimdir

*Olur halk içre benlikten kişi zâr / Olur benlik ucundan deroîş âzâr*⁵⁷ mısralarında dervişin asıl gayesinin benlikten kurtulmak olduğunu fakat bu süreçte nefis ile sahte şeyhlerin kişiyi asıl hedeften uzaklaştırdığını vurgulamaya çalışmıştır.

2.1.2. Sivâsî'ye Göre Sahte Şeyhlerin Ahlâkî Sapkınlıkları

Şems-i Sivâsî, şeytan ve nefis ile karakteristik özellikleri aynı olan ve hedef birliği içerisinde hareket eden sahte şeyhlerin ilmî ve amelî bakımdan duruş ve uygulamalarını da detaylı bir şekilde dile getirmiştir. Buna göre müteşeyyih kimseler câhil, çirkin söz sahibi, yalancı ve kendilerine çağrılmaları gibi özellikleri dolayısıyla humâr karakterine sahip kimselerdir. Kibirlerinden dolayı meclislerde kasılan bu kimseler kırtarak ellerini öptürmekten hoşlanırlar. Müteşeyyihler, gördükleri rağbetten dolayı kendilerini şeyh zanneder ve üzerlerindeki ilgiden dolayı hakikati göremezler.⁵⁸ Sivâsî'ye göre sahte şeyhlerin dikkat çeken bir özellikleri de hizmet etmeyi değil kerâmetleri sayıp dökmeyi mârifet zannetmeleri ve onlara tâbi olanların aldatılması kolay, ilimden yoksun câhil kimseler olmalarıdır. Bu kimseler dünya malı peşinde koşan, kendi menfaatine uygun işler yaptırın, âyet ve hadîse uymayan, yaptıklarını evliyânın yolu diye göstermeye çalışarak gerçek velîlere iftira atan, ilim, zühd ve dînî hassasiyetten uzak, hilim, takva ve emaneti olmayan kişilerdir.⁵⁹

Sivâsî;

“Gözü hâindir işi kalb uğru / Bu hâliyle sanarlar anı doğru

Düşüp kapılara olmuş dilenci / Velâyet de satar gör ol yalancı

Acebdir ki bu hâli görürler / Dönüp bundan yine himmet umarlar

⁵⁷ Sivâsî, İrşâdü'l-avâm, 55.

⁵⁸ “Er oğlu diye bir câhil humârı/ Bulup şeyh edinirler anı yârî
Geçer mecliste toy gibi kürüdüür/ Öper cühhâl elini hoş hoş kırtır
Görür bu rağbeti sanır ki şeyhem/ hakikat edemez kel başına em.” Bk. Sivâsî, İrşâdü'l-avâm, 56.

⁵⁹ Sivâsî, İrşâdü'l-avâm, 57.

Getirir halvetine kız u avret / Sıkar elini ya'nî etti himmet

Kimine kız verir kimine oğlan / Bilin kâfir olur ana inanan” beyitleriyle sahte şeyhlerin karşılardakileri aldatan, gözü sapkın, niyeti bozuk, dünyevî kazanç için herkesin kapısını çalan, maddî kazanç için, olmayan bir velâyet iddiasını kullanan bozuk karakterli kimseler olduklarını ifade etmiştir. Sivâsî, müteşeyyih kimselerin dinin zâhirine ters davranışlarına örnek olarak onların kadın ve kızlarla tenhada kalıp himmet diye onların ellerini tuttuklarını söyler ve bu davranışlarını eleştirir. Şems-i Sivâsî, burada, onların kimi ailelere kız kimilerine erkek evlat verdiklerini naklederek kendilerinin de onlara inananların da dinin sınırları dışına çıkardıklarını söylemiştir.⁶⁰

Şems Efendi, insanların günahlarını affettiklerini iddia eden ve Nemrûd gibi ulûhiyyet iddiasında olan bu kimselerden uzak duranların Hakk nezdinde makbul kimseler olduklarını belirtmiştir. Sivâsî, şer işlerle uğraşmayı maharet zanneden bu gâfillerin namus hassasiyetlerinin olmadığını ve kelb gibi haram helâl demeden yemeyi ve yemek verene itaat etmeyi seçtiklerini aktarmıştır. Şems-i Sivâsî, bunların para karşılığında tâbilerinin oruç ve namazlarının düştüğünü söylediklerini, bu yönleriyle hakkı bâtil, bâtili hak gösteren çok azdırıcı Deccâl gibi, câhilleri kendilerinin şeyh olduklarına ikna ettiklerini söylemiştir. Ona göre böyle kimseler, kendilerine tâbi olanlara sapkınlık tâci giydirirler ve tâbileri de cehaletlerinden dolayı bu sapkınlık halini fark edemezler. Çirkin söz, yalan ve kendine daveti dolayısıyla humâr metaforunu kullanarak sahte şeyhlerin durumunu îzâha devam eden Sivâsî, onların kuyruğu kesik hayvanlar ve soysuz yapıları ile nice belalara yelken açtıklarından dem vurmıştır. Şeriatı bırakıp hikâyeye anlatmayı tercih eden bu tiplerin “*Tarikat budur*” diyerek yüzlerini kararttıklarını da sözlerine ekleyen Şems-i Sivâsî, onların Kur’ân ve Sünnet’i hafife aldıklarını, nefislerinin beklentilerine göre yorumlayabilmek için şerî delilleri ciddiye almayan bu kimselerin asla müslüman olamayacaklarını vurgulamıştır.⁶¹

İnsanları kandırmak için “*Şunun, bunun oğluyum*” diyerek dolaşan bu sahtekârların gerçek mânada müfsid, müflis ve şeytan oldukları kanaatini paylaşan Sivâsî’ye göre müteşeyyihler, din ehlini yoldan çıkararak, kendileri

⁶⁰ Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 57.

⁶¹ Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 58.

sapkın oldukları için dînî hassasiyeti olan bazı kimseleri de şaşırta zararlı kimselerdir. O, şeytanın yapamadığı tahribatı yaptıklarını söylediği bu kimselerin İslâm'a yıkıcı darbeler vurduklarını ve nice hâm kimselerin bunlara uyarak küfre düştüklerini ifade etmiştir.⁶²

3. Şems-i Sivâsî'nin Sahte Şeyhlere Tâbî Olanlara Yönelik Eleştirileri ve Aldanış Psikolojinin Arka Planı

İrşâdü'l-avâm'da Sivâsî'nin aldatan taraf olarak sahte şeyhlere dâir tespitlerinin yanı sıra bu kimselere aldanan veya onlar gibi birtakım beklentiler dolayısıyla sahte şeyhlerin etrafında kümelenen kimselere de eleştiriler yönelttiği görülmektedir. Sivâsî öncelikle, sadece zâhire bakan ve zır câhil olduklarını söyledikleri aldanmış kimselere seslenmiştir. O, "*Dedim ey nefsi zâhir-bîn ü câhil/ Bu işler içre vardır zehr-i kâtil*"⁶³ beytinde zâhirî olarak kişinin kendisinden gördüğü ancak öldürücü derecede tehlikeli zehir sahibi olanlara karşı dikkatli olmadığı için aldananları ağır bir dille eleştirmiştir. O, manevî zehir enjekte ederek tesiri altına aldığı aldatılmış kimsenin cehâleti dolayısıyla bu kötü duruma düştüğünü ifade etmiş ve düştüğü bu sancılı durumdan ancak maddî ve mânevî ilimle kurtulabileceği yönünde görüş bildirmiştir.

Sivâsî, aldanış psikolojisi dolayısıyla kibir ve dünyevî çıkarları için sû-i ahlâk ile donanmış, Kur'ân ve sünnete uymayan sahte şeyhleri kendilerine rehber edinenlerin ve ne pahasına olursa olsun teslimiyet gösterdiklerini düşünenlerin aciz bir duruma düşmelerini şaşılacak bir hâl olarak tasvîr etmiştir. O, bu düşüncesini şu şekilde dile getirmiştir:

"Aceb olmuş durur ahvâl-i âlem / Ki kezzâba uyarlar şimdi âdem

*Er oğlu diye bir câhil humârı / Bulup şeyh edinirler anı yârı"*⁶⁴

Sivâsî, bu beyitleri takip eden beyitlerde, tâbilerin sahte şeyhlerde gördükleri bunca eksiklik ve kusura rağmen onların yolundan gitmelerinin gerçekten şaşılacak bir husus olduğunu dile getirmiştir.⁶⁵ O, dinin zâhirine muhalefet eden, Allah adına insanlara lütuflarda buldukları gerekçesiyle küfre

⁶² Sivâsî, İrşâdü'l-avâm, 59.

⁶³ Sivâsî, İrşâdü'l-avâm, 54.

⁶⁴ Sivâsî, İrşâdü'l-avâm, 56.

⁶⁵ Sivâsî, İrşâdü'l-avâm, 57.

düşüklerini belirttiği bu şarlatan tiplerden uzak durulması gerekirken onların ellerini öpen ve bu sayede günahlarının bağışlandığını düşünen, onların başına üşüşen, dalâlet tâcı giydirilip saptırılmasına rağmen böyle kimselerden uzak durmayıp onların peşinden gidenlerin cehaletlerinin kurbanları olduklarını yinelemiştir:

*“Öper elini ol câhil kıvanır / Anın cümle günâhı yarlığanır
Bu hâl ile üşer başına cühhâl / Mürîd edinir anları o deccâl
Vurur başlarına tâc-ı dalâlet / Neler işler kişiye gör cehâlet”*⁶⁶

Sivâsî, Allah için teslimiyet gösterdiğini düşünüp cehaleti sebebiyle sahte şeyhlere aldananların, nefislerine kolay geldiği için onlara tâbi olduklarını ve böylece İslâm dairesi dışına çıktıklarını söylemiştir. Ona göre tâbilerinin durmadan, şeytanın dine ve Müslümanlara verdiği zarardan daha büyük zararlar veren bu tehlikeli kimseleri konuşmaları, onlar kadar gündemlerine Allah Resûlü’nü almamaları da kendilerinin bir başka zafiyetidir:

*“Severler ol pelidi cân ü dilden / Resûl’ü Hakk’ı çıkarıp gönülden
Otursa pîrin anar dursa pîrin / Hiç anmazlar anın tamuda yerin
Unutulmuş Hakk’ın ism-i nefisi / Ha durmadan anarlar ol habîsi”*⁶⁷

Burada Sivâsî, tâbilerin gafletlerinden ve değer sıralamasında hata etmelerinden dolayı sahte şeyhlere aldandıklarını dile getirmiş, ardından, Hakk’tan bilmeleri gereken şeyleri rehber edindikleri kimselerden bildikleri için küfürle karşı karşıya kaldıklarını söyleyerek onları uyarmıştır. Sivâsî, malı artan, oğlu veya kızı olması nedeniyle mutlu olan veya başına gelen bir musibet dolayısıyla üzülen, bunun şeyhini(?) incitmiş olmasından dolayı başına geldiğini düşünen tâbilerin Hakk’tan bilmeleri gereken bu şeyleri şeyh edindikleri kimselerden bilmelerinin küfür olduğunu şu şekilde dile getirmiştir: *“Hakk’ın takdîrini andan bilirler / Anın’çün cümlesi kâfir olurlar.”*⁶⁸

⁶⁶ Sivâsî, *İrşâdü’l-avâm*, 58.

⁶⁷ Sivâsî, *İrşâdü’l-avâm*, 59-60.

⁶⁸ Sivâsî, *İrşâdü’l-avâm*, 60.

Şems-i Sivâsî, tâbi kesimin rehber edindikleri kimselerin kendi atalarının takva sahibi olduklarını söyleyerek onları aldattıklarına da dikkat çekmiş ve kişinin kendisinde takva hassasiyeti yoksa atasının takva sahibi olmasının bir öneminin olmadığını belirten hadîs-i şeriflerle tâbilerin bu noktadaki yanlışlarını gözler önüne sermiştir. O, “Cennet Allah’a itaat edenler içindir, Habeşli bir köle dahi olsa; cehennem Allah’a isyan edenler içindir, Kureyşli bir melik/devlet başkanı dahi olsa.”⁶⁹ ve “Ameli kendisini geride bırakanı nesebi öne çıkarmaz”⁷⁰ hadislerini zikrederek sahte şeyhlere tâbi olanların bu noktadaki hatalarını yüzlerine vurmuştur.⁷¹ Sivâsî,

*“Amel iş bu yolun sermâyesidir / Vücûdun tıflının hem dâyesidir
Amelle gitmeseydi yola bir kul / Neseb birle varamaz bir adım yol
Amel ister kişiden anda Sübhân / Amelsizler olusar ehl-i hüsrân*

*Kıyâmette kaçan kim sûr vurulur / Neseb ipleri anda hep kırılır”*⁷² beyitleriyle neseb-amel değerlendirmesinde Hakk katında nesebin bir öneminin olmadığını söylemiş ve Hakk’ın kişiden amel isteyeceği hakikatini “*Sûra üflendiğinde artık ne aralarındaki akrabalık bağları işe yarayacak ne de birbirlerine soru sorabilecekler!*” anlamındaki Müminûn sûresinin 23/101. âyeti ile hatırlatmıştır.⁷³

Nesep ile övünerek ve nesebi öne çıkararak insanları aldatmaya çalışanlara karşı dikkatli olunması gerektiğini belirten Şems-i Sivâsî, bu noktadan sonra sözü, Hz. Ali neslinden geldiğini veya onun yolunu takip ettiğini söyleyerek etraflarına toplanan insanları aldatan sahte şeyhlere getirmiş ve onlara aldananlara uyarılarda bulunmuştur. Bir başka ifadeyle Sivâsî, müteşeyyih kimseleri/sahte şeyhleri ve onlara tâbi olanları Hz. Ali özelinde sahabeye bakışlarındaki çarpıklık üzerinden eleştirmiştir. O, Hz. Ali’nin yolunun ilim ve mâneviyât yolu olduğunu örneklerle anlatmış⁷⁴ ve iki kıssa ile müteşeyyihlerin ve onlara tâbi olanların yollarının yanlışlığını izaha çalışmıştır.⁷⁵ Sivâsî’nin

⁶⁹ Hadîs olduğu söylenen bu söz kaynaklarda bulunamamıştır.

⁷⁰ Müslim, “Zikr” 38.

⁷¹ Sivâsî, *İrşâdî'l-avâm*, 61-62.

⁷² Sivâsî, *İrşâdî'l-avâm*, 62.

⁷³ Sivâsî, *İrşâdî'l-avâm*, 63.

⁷⁴ Sivâsî, *İrşâdî'l-avâm*, 63-67.

⁷⁵ Sivâsî, *İrşâdî'l-avâm*, 67-76.

burada naklettiği bilgilere göre Hz. Ali, haram yememiş,⁷⁶ nâmahremden sakınmış, zina yapmamış, ailesini başkasına göstermemiş, îmâna sövmemiş, din için mücadele etmiş, yalan söylememiş ve kötü söz kullanmamış bir mücâhidir.⁷⁷ Yol göstericide de bu özelliklerin bulunması gerektiğini, ancak Hz. Ali'ye ve onun yoluna tâbi olduğunu söyleyerek sahte şeyhlere fırsat verenlerin bu özellikleri tâbi oldukları kimselerde görmedikleri halde onları rehber edinmelerinin anlaşılır bir hâl olmadığını söyleyen Sivâsî;

“Atanın oğlu ataya uyandır / Ata işlediğin edip diyendir

*Ataya uymaya akvâl ü ahvâl / Anın oğlu diyilmez böyledir hâl”*⁷⁸ beyitleriyle söz ile değil atanın yolunu takip edip onlar gibi bir ahlâka sahip olmak şeklinde bir tâbiliğin makbul olduğunu izâh etmiştir.

Sivâsî; ağzı bozuk, gözü hâin, şarap içen, kılavuzunu ilah mertebesine yükselten,⁷⁹ namaz kılmayan, râşid halîfelere lanet eden, kibir ve adavet sahibi, nifak, buğz ve lanetçi kimseler haline gelip Hz. Ali'yi sevdiğini iddia eden kimselerin, sahte yol göstericiler vesilesiyle içerisine düştükleri girdabın fotoğrafını çekmiştir.⁸⁰ Hz. Ali'nin bu çirkin durumlardan uzak bulunduğunu ve onun izini takip etmenin sözle değil onun yolundan gitmekle mümkün olduğunu şu beyitle ifade etmiştir: *“Muhîb sevdiğinin yoluna gider / Ne ettiyse bu dahî onu eder.”*⁸¹

Sivâsî, Hz. Ali sevgisinin gözlerini kör ettiğini söylediği bu kesimin ikiyüzlü bir tavır içerisinde olduklarını belirterek cehenneme sürüklendiklerini ve nifak alâmeti taşıdıkları tehlikeli bir yolun yolcuları olduklarını vurgulayarak onları uyarmıştır.⁸² Sivâsî, Râfizî olduklarını veya Râfizî mantığı ile hareket ederek sahabe arasında ayırım yapan bu grubun kaynaklarının şeytânî ilhâm olduğunu ve bu nedenle lanet okuyucu bir konuma düştüklerini ifade etmiştir. O, Rabbânî ilhâmdan mahrum buldukları için bu şaşkınların süre-

⁷⁶ Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 63.

⁷⁷ Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 64.

⁷⁸ Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 63.

⁷⁹ Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 64-65.

⁸⁰ Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 66-67.

⁸¹ Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 66.

⁸² Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 66.

te takılıp kalan sîreti idrâk edemeyen hastalıklı bakış açılarını sert bir şekilde eleştirmiştir.⁸³

4. Şems-i Sivâsî'nin Müteşeyyih Kimselere Dâir Görüşlerinin Değerlendirilmesi

Şems-i Sivâsî'nin insanları yanlış inanç, ibadet ve ahlâkî mecralara sevk ettiklerini gözlemlediği sahte şeyhlerle ilgili tespit ve nakilleri onun, tasavvufî sistemin şekillenmeye başladığı dönemlerden itibaren bu konuda kanaat belirten isimlerin yolunu takip eden bir tavrıdır. Hemen her dönemde gerçek sûfilerin geçip gittikleri ve meydanın tasavvufî hassasiyetlerden uzak, dünya peşinde koşan ve mânevî seyrin hakkını veremeyen kimselere kaldığı şeklinde serzenişler söz konusu olmuştur.⁸⁴ Sivâsî'nin müteşeyyih kimselere dâir tespitleri, özellikle Ahmed-i Yesevî'den (öl. 562/1166) itibaren sistemli bir şekilde süregelen sürecin devamı niteliğindedir. Yesevî'nin "Âhir Zaman Şeyhleri"ne dâir tespit ve değerlendirmeleri Sivâsî'ye kadar birçok sûfiye yol göstermiş ve bu konuda onun fikirlerini destekleyen mahiyette beyanlarda bulunmalarına zemin hazırlamıştır.⁸⁵ Sivâsî de Yesevî'den kendi dönemine gelen süreçte eleştirilere konu olan hususlara dâir fikirlerini kendi cümleleri ve üslubuyla ifade etme ihtiyacı duymuştur. Yesevî, âhir zaman şeyhlerini tavsif ederken onları "Müteşâyih, ehl-i teşeyyüh, kâl şeyhi ve mustavsif" gibi adlarla onları isimlendirmiştir.⁸⁶ Yesevî, kendilerinden sonra gelecek şeyhlerin açgözlü kimseler olacaklarını, şeyhlik kisvesi altında dilencilik yapmayı âdet edine-

⁸³ Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 67.

⁸⁴ Ebû Nasr e't-Tûsî Serrâc, *el-Lüma' fi Târihi't-tasavvufi'l-İslâmî*, (İslâm Tasavvufu), trc. Hasan Kâmil Yılmaz, (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996), 416-439; Ali b. Osman Cüllâbî Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, trc. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996), 83; Muhammed b. İshak Buhârî el-Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*, trc. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 48. Bu konuda bir son dönem eleştirisi için bk. Halim Gül, "Şeyh Hasan Efendie El-Kahî ve Cehdü'l-Mukıl Fi Reddi Şatahâti'l-Münkiri'l-Mudil Adlı Eseri", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 3/2, (Aralık 2019), 287-319.

⁸⁵ Saniye Eraslan, "Yesevî'de Âhir Zaman Şeyhlerine Bakışın Klasik Türk Şiirine Yansıması", *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı, ed. Orhan Kurtoğlu vd. (Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Velî Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2018) 1/519-537.*

⁸⁶ Reşat Öngören, "Şeyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 34 / 51.

ceklerini, küfür ve dalâlet üzere olacaklarını, bidat şeylere yöneleceklerini, şeriat hassasiyetini kaybedeceklerini, nâmahreme bakmayı alışkanlık haline getireceklerini, onlara uyanların dinden çıkacaklarını, sûrete hitap eden birtakım adımlarla dünyalık peşinde koşacaklarını ve neticede ilahlık iddiası gibi hazin sonuçlara zemin hazırlayacaklarını söylemiştir.⁸⁷ *Fakr-nâme*'de dile getirilen bu hususlar aynıyla Sivâsî'nin müteşeyyihlere dâir tespit ve değerlendirmelerinde de yer almaktadır.⁸⁸ Ayrıca Yesevî, sahte şeyhleri şeytan gibi kibirli,⁸⁹ Kur'ân'ın anlamını bilmeyen, bu nedenle Hz. Âdem'e secde emrini⁹⁰ insanların kendine secde etmeleri şeklinde çarpıtan,⁹¹ dilencilik yapan, insanlar kendisine âlim ve velî zât desinler diye toplantılar düzenleyen,⁹² nâmahrem kadınları türlü oyunlarla tahrik eden, sarık, cübbe ve asa gibi sûretlerle insanlara tesir etmeye çalışan art niyetli kimseler olarak tanıtmıştır.⁹³ Yesevî'nin müteşeyyih kimselerle ilgili bu söylemleri, şekil ve içerik açısından birebir Şems-i Sivâsî'de de yer almaktadır.⁹⁴

Ahmed-i Yesevî'nin;

“Mürşitlikni da'vi kulur şartın bilmes / Helal haram sünnet bid'at farkın bilmes

⁸⁷ Kemal Eraslan, *Yesevî'nin Fakr-nâmesi*, (Ankara: Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, 2016), 38-39; Mertol Tulum, “Hikmetlere Göre Yesevilik ve Orta Asya Kültür Tarihi Bakımından Önemi-Bir Hikmet Üzerinde Tahlil Denemesi,*İlmî Araştırmalar Dergisi* 7 (1999), 201-214.

⁸⁸ Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 73.

⁸⁹ Ahmed-i Yesevî, *Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, nşr. Kemal Eraslan, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları,1991), 140. Yesevî'nin sahte şeyhin şeytana yoldaşlık etmesi ve kibre kapılıp kitleleri peşinden sürüklemeye gayretine dair görüşleri için bkz., Kadir Özköse, “Ahmed Yesevî'nin Fakr Anlayışı”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/10 (2016), 27, 31.

⁹⁰ el-Bakara 2/34; el-Kehf 18/50.

⁹¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*'te bu hususu şekilde dile getirmiştir:

“‘Elm men” dep Kitap okur me’nu ukmas/ Köp âyetnüñ me’nusını hergiz bilmes

Tekebbür<ni> men-menlikni zerre koymas/ ‘Elm ermes câhil turur dostlarım-a” Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Haz. Mehmet Mahur Tulum, (İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2016), 188.

⁹² Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, 192.

⁹³ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, 192-193; Musa Kaval, “Ahmed Yesevî'nin Hikmetler'inde Ahir Zaman'ın Sahte Şeyhleri”, *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/1, (2019), 8-17.

⁹⁴ Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 65-66.

*Bû-Henîfe mezhebi de hergiz yürmes / Diger bid'at mezheplerdin yürürlere*⁹⁵ şeklinde şeriatın sınırlarını aşan tavırları nedeniyle eleştirdiği bu zümreyle ilgili Şems-i Sivâsî de benzer ifadeler kullanmıştır.⁹⁶ Yine Yesevî, müteşeyyihler etrafında toplanan tâbileri akıllarını kullanmaları, şeriatın sınırlarına riayet hassasiyetiyle hareket etmeleri ve böylece cehenneme sürüklenmekten kurtulmaları konularında uyarmıştır ki⁹⁷ Sivâsî de Yesevî'nin bu konudaki uyarılarını neredeyse birebir aktarmıştır.⁹⁸ Sorunu tespit etme, sorunun önemini dile getirme, çözüm önerileri sunma ve meselenin hakiki veçhesini gözler önüne serme adımları Ahmed-i Yesevî ve Şems-i Sivâsî de mutâbık hususlardır. Her iki isim de sahte şeyhler konusuna dair aynı adımları takip etmişler, önce meselenin tespiti, bu sorunun kişisel ve toplumsal boyuttaki tehlikeleri, soruna hâs çözüm önerileri ve gerçek şeyhlerin niteliklerini dile getirerek çalışmalarını şekillendirmişlerdir. Yesevî'nin şeyhleri tarif ederken zikrettiği şeyh geceyi ibadetle, gündüzünü hizmetle geçirmeli, kendisinden önceki şeyhlerin sözlerine uymalı,⁹⁹ ahkâm ve erkân bilmeli, dünyevî isteklerini terk etmeli, nefsini dizginlemeli, kanaatkâr olmalı, şeriat, tarikat, mârifet ve hakikat sevdası gütmeli gibi özellikleri¹⁰⁰ Şems-i Sivâsî de gerçek şeyhlerin vasıfları olarak zikretmiştir.¹⁰¹ Yesevî ile Sivâsî'nin eserlerinde kullandıkları pedagojik yöntemler arasındaki benzerlik de dikkat çekicidir. Yesevî'nin *Divân-ı Hikmet*'te başvurduğu pedagojik yöntemlerden olan "*Seviyeye Göre Hitap Etme*",¹⁰² "*Anlatım (Takrir) Metodu*",¹⁰³ "*Soru -Cevap Yöntemi*",¹⁰⁴ "*Örnek Olay İnceleme Yöntemi*",¹⁰⁵ "*Sohbet Yöntemi*",¹⁰⁶ "*Ödül ve Ceza Yöntemi*",¹⁰⁷ "*Rol-model Yönte-*

⁹⁵ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 194.

⁹⁶ Sivâsî, *İrşâdî'l-avâm*, 66-67.

⁹⁷ Tulum, *Hoca Ahmed Yesevî Divân-ı Hikmet*, 194-195; Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989) 2/159-160.

⁹⁸ Sivâsî, *İrşâdî'l-avâm*, 57-59.

⁹⁹ Cemal Tosun, "Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Divân-ı Hikmet'inde Eğitim", *Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 303-305.

¹⁰⁰ Eraslan, *Yesevî'nin Fakr-nâmesi*, 49-52; Kadir Özköse, "Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerinde Dört Kapı ve Kırk Makam Anlayışı", *Akademiar Dergisi*, 2 (Haziran 2017), 99-133.

¹⁰¹ Sivâsî, *İrşâdî'l-avâm*, 55-57.

¹⁰² Sivâsî, *İrşâdî'l-avâm*, 57.

¹⁰³ Sivâsî, *İrşâdî'l-avâm*, 56-64.

¹⁰⁴ Sivâsî, *İrşâdî'l-avâm*, 65.

¹⁰⁵ Sivâsî, *İrşâdî'l-avâm*, 67-77.

mi”,¹⁰⁸ “*Şiir Metodu*”¹⁰⁹ ve “*Gözlem Metodu*”¹¹⁰ gibi pedagojik yöntemleri Sivâsî de eserinde kullanmıştır.¹¹¹

Yesevî ile Sivâsî'nin müteşeyyihlerle ilgili dile getirdiklerini genel bir değerlendirmeye tâbi tutulacak olursa Sivâsî'nin Yesevî'nin âhir zaman şeyhlerine dâir söylemlerini itikâdî, amelî ve ahlâkî boyutlarıyla ve usûl olarak büyük benzerlikler arz edecek şekilde *İrşâdü'l-avâm* adlı eserinde dile getirdiği ifade edilebilir. Öyle ki Sivâsî, Yesevî'nin sahte müridleri tarif ederken kullandığı “*Kuyruğu kesik eşek*”¹¹² metaforunu eserinde birebir kullanmış,¹¹³ o, Yesevî'nin müteşeyyih kimselerle ilgili tespit, onların özelliklerini zikretme, sorunun önemine dikkat çekme ve gerçek şeyhlerin vasıflarını dile getirme şeklindeki usûlünü aynıyla eserine tatbik etmiştir. Bu yönüyle Sivâsî'nin *İrşâdü'l-avâm* adlı eserinde dile getirdiği hususları, Ahmed-i Yesevî'nin âhir zaman şeyhleri hakkında değerlendirmelerinin klasik Türk şiirindeki bir yansıması olarak takdim edilebilir.¹¹⁴

¹⁰⁶ Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 62-63.

¹⁰⁷ Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 67-74.

¹⁰⁸ Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 63-66, 76-79.

¹⁰⁹ Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 53-80.

¹¹⁰ Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 56-60.

¹¹¹ Mânevî eğitim sürecinde Ahmed-i Yesevî ile aynı pedagojik adımları takip ettiği gözlenen Sivâsî'nin Yesevî ile pedagojik sahadaki tespit, öneri ve uygulamaya yönelik benzerlikleri için Yesevî'nin din eğitimi ve pedagojik unsurlara dâir adımlarının incelendiği şu çalışmaya bakılabilir: İlyas Erpay, “Ahmet Yesevî'nin Divanı Hikmet'inde Pedagojik Unsurlar ve Din Eğitimi”, *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, ed. Ömer Kul vd. (İstanbul: ŞenYıldız Yayıncılık, 2016), 1/618-631.

¹¹² Yesevî'nin bu metaforla anlatmaya çalıştığı hakikatler hakkında şu çalışmaya bakılabilir: Ejder Okumuş, “Sosyolojik” Okuma Yaklaşımıyla Ahmed Yesevî”, *Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 335.

¹¹³ Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 74.

¹¹⁴ Saniye Eraslan, hatalı bir şekilde Şems-i Sivâsî'nin; dinî-tasavvufî edebiyatın on beşinci yüzyıl temsilcilerinden olduğunu söylemiş ve “*İrşâdü'l-avâm*” adlı eserine hiç değinmeden “*Heşt-Behişt*” adlı eserinde müteşeyyih kimselere dâir dile getirdiği kısa bir ifadeyi gündeme alarak Sivâsî'nin Yesevî'nin âhir zaman şeyhleriyle ilgili değerlendirmelerinden etkilendiğini söylemiştir. Bk. Eraslan, “Yesevî'de Âhir Zaman Şeyhlerine Bakışın Klasik Türk Şiirine Yansıması”, 532. Hâlbuki Sivâsî'nin bu konuda Yesevî'den büyük ölçüde etkilendiğini gösteren en belirgin çalışması “*İrşâdü'l-avâm*” adlı eseridir.

Esasında, Sivâsî'nin kendisinden büyük ölçüde etkilendiği Ahmed-i Yesevî'den önce İmâm-ı Gazâlî (öl. 5050/1111), sahte şeyhlerin daha doğrusu şeyhlik iddiasında bulunan ve kendisinin "Mutasavvife" şeklinde isimlendirdiği bu zümrenin özellikleri, zararları ve gerçek şeyhlerin özellikleri gibi konular üzerinde durmuştur. Sivâsî, onun *Kimyâ-yı Saâdet* adlı eserini bir nevi özetleyerek mârifet telakkisini takdim ettiği *Menâzilü'l-ârifin* adlı çalışması¹¹⁵ başta olmak üzere birçok eserinde Gazâlî'nin adı geçen eseri ve diğer eserlerinden çokça istifade etmiş bir müelliftir. Sivâsî'nin sahte şeyhler konusunda Gazâlî'nin fikir dünyasından da ilham aldığı söylenebilir. Şöyle ki, Gazâlî'nin âdap-erkân, kılık-kıyafet, lafız ve ıstılah gibi şekli unsurları tasavvuf zanneden,¹¹⁶ yamalı elbiselerle sûfilik iddiasında bulunan,¹¹⁷ helâl ile haramı bir gören¹¹⁸ ve hizmet görünümünü altında şahsî menfaat peşinde koşmak¹¹⁹ gibi sahte şeyhlerin özelliklerine dâir sıraladığı nitelikleri Sivâsî de sıralamış, hatta bu özelliklerle ilgili bilgi sunarken neredeyse Gazâlî'nin sözlerini aynen tekrar etmiştir.¹²⁰ Sivâsî'nin bu nakillerinden bilgi ve içerik olarak Gazâlî'nin onun üzerindeki tesiri görülür. Keza sahte şeyhlerin özellikleri, zararları ve gerçek şeyhlerin özellikleri şeklinde konuyla ilgili değerlendirmelerinin¹²¹ Sivâsî'de de aynı usûl üzere ele alındığı anlaşılmaktadır.

Gazâlî ve Yesevî'den hemen sonra şeyhlerin özelliklerini ve edeplerini zikreden İzzeddîn-i Kâşânî (öl. 587/1191) ise *Misbâhu'l-hidâye ve miftâhu'l-kifâye* adlı eserinde bir mürşid-i kâmilin asla dünya malına tenezzül etmemesi

¹¹⁵ Şemseddîn Sivasî, *Menâzilü'l-ârifin*, Haz. Yüksel Göztepe, Yusuf Yıldırım, (İstanbul: Sivas Belediyesi Yayınları, 2017), 31-34.

¹¹⁶ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, (Beyrut: Dâru Sader, 2000), 3/495.

¹¹⁷ Gazâlî, *el-Keşf ve't-tebyîn*, (Mecmûatü Resâil içinde), (Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 2000), 446-447.

¹¹⁸ Gazâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, 3/496; aynı müellif, *el-Maksadü'l-esnâ fi Şerhi Esmâillâhi'l-Hüsnâ* (Beyrut: Matbaatü's-sabah, 1982), 74.

¹¹⁹ Gazâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, 3/497.

¹²⁰ Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 57-61.

¹²¹ Gazâlî'nin sözde şeyhlerle ilgili görüşlerini Bedriye Reis bir makalesinde değerlendirmiştir. Bk. Bedriye Reis, "Gazâlî'ye Göre Sözde Sûfiler ve Yanılgı Noktaları", *Ekev Akademi Dergisi*, 17/55, (Bahar 2013), 137-150. Gazâlî, konuyu ağırlıklı olarak "*İhyâ*" adlı eserinde gurur sahibi dört sınıf kimseden bahsettiği ilgili bölümde detaylı bir şekilde değerlendirmiştir. Gazâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, trc. Mehmet A. Müftüoğlu, (İstanbul: Tuğra Neşriyat, Tarihsiz), 3/787-830.

gerektiğini belirtmiş ve Hz. Peygamber ile sahabe-i kirâm arasında yaşanan bazı olaylardan hareketle dünya malının ancak Allah yolunda hizmet ve ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmak üzere şeyh tarafından Allah'ın izniyle alınabileceğini söylemiştir.¹²² Kâşânî, şeyhin dünya malına düşkün olması nedeniyle mürid ile ilişkisinin mânevî boyuttan ziyade maddî bir hüviyet kazanmasını tehlike olarak görmüştür. Bu noktada Kâşânî, olması gereken şeyh profilini belirterek sahte şeyhlerin dünya malı hırsları ile hemen fark edildiklerini söylemiştir. Ondan yaklaşık dört asır sonra yaşayan Sivâsî'nin Kâşânî gibi, sahte şeyhlerin en belirgin özelliklerinden birini dünya malına düşkünlük olarak takdim etmesi ve bu hususta Hz. Peygamber ve sahâbe-i kirâmdan örnekler vermesi,¹²³ Kâşânî ile usûl benzerliğini göstermesi bakımından önemli olduğu gibi, tasavvuf yolunun ayırt edici konu başlıklarından olan şeyhlik müessesesiyle ilgili dünya malına düşkünlük etrafında yapılan eleştiri ve bu eleştirilere sûfilerin cevap verme tarzlarını, öteden beri iç tenkit adımı olarak bu konudaki dayanaklarının aynı olduğunu göstermesi bakımından da son derece dikkat çekicidir. Bir başka ifadeyle Kâşânî de Sivâsî de nefsin aldatıcı hileleri gibi insanî, Kur'ân-ı Kerim ve hadîs-i şerifler ışığında dünya malını ahiret yatırımı olarak görme ve infak ruhu ile dünya malına bakma olgunluğuna bürünme gibi dinî referanslar dolayısıyla müteşeyyihleri tenkit etmişlerdir. Onlar, dönemlerinde şahit oldukları veya bu konu ekseninde meydana gelebilecek muhtemel yanlış(lar)ı önlemek için çeşitli uyarılarda bulunmuşlardır.

Sûfilerin müteşeyyihlere dâir eleştiri ve onlarda gördükleri eksikleri dile getirme hasletlerini sürdüren isimlerden biri de Necmüddîn-i Dâye'dir (öl. 654/1256). O, meşhur eseri *Mirsâdü'l-ibâd*'da gerçek mürşid-i kâmillerin özelliklerini; ilim sahibi olmak, ehl-i sünnet itikadı üzere olmak, akıllı olmak, cömert olmak, cesaret sahibi olmak, iffetli olmak, dünya malına tenezzül etmemek, şefkatli olmak, hilm ehli olmak, affedici olmak, güzel ahlâk sahibi olmak, ikram edici olmak, velâyet keremine ulaşmış olmak, tevekkül edici özelliğe ulaşmak, teslimiyet ehlinden olmak, kazaya rıza göstermek, vakarlı olmak, sükûnetli olmak, sebatkâr olmak ve heybetli olmak şeklinde yirmi başlık al-

¹²² İzzeddîn-i Kâşânî, *Misbâhu'l-hidâye ve miftâhu'l-kifâye (Tasavvufun Ana Esasları)*, çev. Hakkı Uygur, (İstanbul: Kurtuba Kitap, 2012), 226.

¹²³ Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 76-79.

tında ele almıştır.¹²⁴ Dikkat edilirse Dâye de bu konuda Gazâlî ve Yesevî gibi müteşeyyihlerin ayaklarının kaydığı itikâdî, amelî ve ahlâkî hususları dile getirmiştir. Dâye'nin gerçek şeyhlere dâir zikrettiği itikâdî, amelî ve ahlâkî anlamda sahip olmaları gereken hasletleri Sivâsî de dile getirmiştir. Sivâsî, Dâye gibi, gerçek şeyhlerin ilgili alanlarda sahip olmaları gereken özelliklerini döneminde gördüğü çarpık, eksik ve art niyetli temele dayanan bazı uygulamalar üzerinden serdederek aslında kırılmaların yaşandığı noktaları kendisinden önce dile getiren sûfilerin beyanlarını döneminin sosyo-kültürel yapısını göz önünde bulundurarak ifade etmiştir. Bir başka ifadeyle Sivâsî, kendisinden önceki sûfilerin sahte şeyhler hakkındaki inanç, ibadet ve ahlâkî sahalarda dile getirdikleri görüşleri kendi dönemindeki örneklerden hareket ederek ifade etmiş ve bu görüşleri kendine has usûlü ile yinelemiştir. Yani Gazâlî, Yesevî, Kâşânî ve Dâye'nin konuya dâir naklettikleri ile Sivâsî'nin konuyu ele alış şekli, sahte şeyhlerde gördüğü eksikliklerle ilgili anlatımları ve işin hakikî veçhesine ilişkin teklifleri sûfiler arasında sahte şeyhlerle ilgili öteden beri süregelen bir çizginin devamı niteliğindedir.

Yukarıda dile getirilen Gazâlî, Yesevî, Kâşânî ve Necmüddîn-i Dâye gibi isimlerin yanı sıra Sivâsî gibi, müteşeyyihler konusunu içerik ve usûl olarak işleyen daha birçok isimden bahsedilebilir. Sivâsî'nin bu sahada Sühreverdî (öl. 632/1234),¹²⁵ Eşrefoğlu Rûmî (874/1469 [?])¹²⁶ ve Yahyâ-yı Şîrvânî (öl. 870/1466)¹²⁷ gibi isimlerin de izini sürdüğü söylenebilir. Makalenin sınırlarını düşünerek burada Sivâsî ile hemen hemen aynı dönemde yaşamış olan Sofyalı Bâlî'nin (öl. 924/1553) müteşeyyih kimselere dâir görüşlerini ve kısa bir değerlendirmesini naklederek bu kısım sonlandırılacaktır. O, sahte şeyhlerin, "Bizden başka kâmil mürşit yoktur. Eğer varsa da sûret-i zâhirdendir; onların bâtını irşat etmekten haberleri yoktur. Hemen bize muhâlefet edip başkalarına tâbî oldunuz. Böyle yaparsanız tarikatı inkâr etmiş olursunuz ve vâsil olmaktan geri kalırsınız."

¹²⁴ Necmeddîn-i Dâye, *Mirsâdû'l-ibâd (Tasavvuf Yolu)*, çev. Halil Baltacı, (İstanbul: İfav Yayınları, 2013), 202-205; Ali Bolat, Mehmet Uyar, Muammer Cengiz, *Tasavvuf, Tarih, Doktrin, Tenkit*, (Samsun: E Yazı Yayınları, 2019), 218-219.

¹²⁵ Şihâbüddîn Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif (Gerçek Tasavvuf)*, trc. Dilaver Selvi, (Ankara: Semerkand Yayınları, 2001), 102-128.

¹²⁶ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, (İstanbul: Metin Yayın Dağıtım, 1996), 415-436.

¹²⁷ Seyyid Yahya Şîrvânî, *Şifâü'l-Esrâr (Süfi Yolunun Sırları)*, nşr. Mehmet Rıhtım, (İstanbul: Sûfi Kitap, 2014), 348-367.

şeklindeki telkinleriyle mânevî sahada tek otorite olarak kendilerini gösterme gayretinde olduklarından bahsetmiştir.¹²⁸ Sivâsî ile yakın dönemde yaşamış olmaları, Sofyalı Bâli ile Sivâsî'nin gözlemlerinde aynı noktaları tespit edip bu konulara yönelik benzer eleştirileri serdetmelerine sebep olmuştur.

Sonuç

Şems-i Sivâsî, Halvetiyye tarikatının Şemsiyye (Sivâsiyye) şubesinin kurucusu, mensûr ve manzûm yirmi beş civarında eser telif etmiş velûd bir müelliftir. O, Sivas'a hicretinin ardından ilk olarak kaleme aldığı *İrşâdü'l-avâm* adlı eserini şeyh-mürîd münasebetine, gerçek şeyhlerin vasıflarına ve özellikle şeyhlik müessesesini istismar eden kimselerin sıfatlarına hasretmiştir. Müteşeyyihleri inanç, ibadet ve ahlâkî boyutlardaki eksik, hatalı ve kötü niyetli kabul ve uygulamaları ile eleştiren Sivâsî, eserinde sahte şeyhleri anlattığı her ifadede aslında gerçek mürşid-i kâmillerin vasıflarını dile getirme gayretinde olmuştur. Birçok âyet ve hadisi görüşlerine delil olarak kullanan Şems-i Sivâsî, şeyh ve mürîd ilişkilerinde şeriat, tarikat ve hakikat bütünlüğünü sıklıkla gündeme getirmiş, gerek şeyhin gerekse mürîdin bu bütünlüğe riayetlerinin elzem olduğunu vurgulamıştır. Mesnevî tarzında kaleme aldığı eserinde müellif, kıssa metodunu da kullanmış ve bu metotla vereceği mesajların zihinlere etkili bir şekilde yerleşmesini hedeflemiştir. O, eşek ve köpek metaforları ile konunun daha iyi anlaşılması ve bazı kıyaslamalarla meselenin hassas boyutunun içselleştirilmesini sağlamayı amaçlamıştır.

Sivâsî eserde, Hz. Ali'yi örnek göstererek tarikatların kökenine dikkat çekmiş ve gerçek bir mürşid-i kâmil Hz. Ali örneği üzerinden resmetme gayretinde olmuştur. Kendi yolu da Hz. Ali'ye dayanan Şems-i Sivâsî, bu örnek üzerinden onu, doğru ve yanlış ayırt etme hussunda bir mihenk taşı olarak gördüğünü bildirmiştir. O, Hz. Ali gibi Hz. Peygamber'in yanında sevimli bir kimse de olsa ona olan aşırı sevginin kişiyi yoldan çıkarabileceğini ve kişinin bu aşırı sevgi sebebiyle başkalarına lanet okuyan bir kimse haline gelebi-

¹²⁸ Bâli Efendi, *Atvâr-ı Seb'a*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud, 2927, 6b; Ramazan Muslu, "Halvetiyye'de "Atvâr-ı Seb'a" Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâli'nin *Atvâr-ı Seb'a* Risalesi", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 8/18 (2007), 53.

leceğini belirterek bu noktada dikkatli olmanın zarureti üzerinde durmuştur.¹²⁹

Sivâsî'nin eserinde, açıkça Râfizîleri zikrederek onların yanlış tavırlarını dile getirdiği ve onlar üzerinden bir karakter analizi yaptığı da görülmektedir. O, bir yandan Râfizîler üzerinden şeyhlik meselesinde zuhur eden kırılmalara dikkat çekerken diğer taraftan da sahabe-i kirâm örnekliliği üzerinden gerçek şeyhlerin vasıflarını zikrederek meselenin hakiki veçhesine ışık tutmaya çalışmıştır.¹³⁰ Sivâsî'ye göre müşşid-i hakîkiler her şeyden önce ilim sahibi ve ilmi ile amel eden kimseler olmalıdırlar. Dilleri ile şer-i şerîfi öğretmeleri gereken bu kimseler seyr ü sülûkün şifrelerini samimi bir şekilde tarif etmelidirler. Şeyhde ilim ve amel olmazsa kendisi sapacağı gibi aynı zamanda kendisine tâbi olanları da saptıracaaktır. Ona göre câhil, a'mâ demektir yani yol görmeyen kimsedir. Manevî yolu göremeyen bu gibi kimseler kendi yollarını bulamadıkları gibi başkalarına da rehberlik yapamayacak aciz kimselerdir. Şems-i Sivâsî'nin düşünce dünyasında gerçek müşşid-i kâmiller, sahabe-i kirâmı ayırım yapmaksızın seven,¹³¹ mert kimselerdir. Sahte şeyhler ise ilmî ve amelî yönden sözlerine değer verilmeyen art niyetli ve sapkın şahsiyetlerdir.¹³²

“İrşâdü'l-avâm” ve “Heřt-Behiřt”¹³³ adlı eserleri özelinde ifade etmemiz gerekirse Sivâsî, müteşeyyihler/sahte şeyhler konusunda en çok Gazâlî ve Ahmed-i Yesevî'den ilham almıştır. Sivâsî, Gazâlî ve Yesevî'den kendisine kadar gelen süreçte sahte şeyhlere dâir dile getirilen verileri kendi cümleleri ve kendi üslûbuyla ifade etmiştir. Sivâsî, Gazâlî'nin “Mustavsife”, Yesevî'nin “Müteşâyih” ve “Mustavsi” dediği bu zümre için Sivâsî, “Sûfi görünümlü iblisin askerleri” tabirini kullanmış, Gazâlî ve Yesevî'nin bu kimselerle ilgili sıraladıkları itikâdî, amelî ve ahlâkî zaafı Sivasî de birebir nakletmiştir. Gazâlî'nin şekli unsurları tasavvuf zanneden, yamalı elbiselerle sūfilik iddiasında bulunan, helal ile haramı bir gören ve hizmet görünümü altında şahsî menfaat peşinde koşmak gibi sahte şeyhlerin özelliklerine dâir zikrettiği nitelikleri

¹²⁹ Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 71-74.

¹³⁰ Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 77-79.

¹³¹ Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 69.

¹³² Sivâsî, *İrşâdü'l-avâm*, 74.

¹³³ Şemseddîn Sivasî, *Heşt Behişt*, nşr. Âlim Yıldız, (Sivas: Kristal Matbaacılık, 2015), 334.

Sivâsî de zikretmiş, hatta bu özelliklerle ilgili bilgi sunarken neredeyse Gazâlî'nin sözleriyle bu sunumunu gerçekleştirmiştir. Sivâsî, özellikle Yesevî'nin, sûretten sûrete geçemeyen, kötü niyetli, dünya malına düşkün, karşı cinse meyyâl ve kibirleri nedeniyle hakikati göremeyen kimseler şeklinde tavsif ettiği müteşeyyih kimseleri onun usûlü ile tarif etmiştir. Bir başka ifadeyle Sivâsî, sorunu tespit etme, sorunun önemini dile getirme, çözüm önerileri sunma ve meselenin hakiki yönünü gözler önüne serme adımları itibariyle Yesevî'nin izini takip etmiştir. Yesevî ile Sivâsî arasında “Seviyeye Göre Hitap Etme”, “Anlatım (Takrir) Metodu”, “Soru –Cevap Yöntemi”, “Örnek Olay İnceleme Yöntemi”, “Sohbet Yöntemi”, “Ödül ve Ceza Yöntemi”, “Rol-model Yöntemi”, “Şiir Metodu” ve “Gözlem Metodu” gibi eserlerinde kullandıkları pedagojik yöntemler arasındaki benzerlik de dikkat çekicidir. Usûl ve içerik olarak Yesevî ile Sivâsî'nin konuya dâir söylemleri o kadar benzerlik arz etmektedir ki Sivâsî, Yesevî'nin eserinde müteşeyyih kimseler için kullandığı “Kuyruğu kesik eşek” metaforunu eserinde birebir kullanmış ve bu şekilde *İrşâdü'l-avâm*'ın Yesevî'nin âhir zaman şeyhlerine dâir değerlendirmelerinin klasik Türk şiirindeki bir yansıması olmasına zemin hazırlamıştır.

Sivâsî, Kâşânî ve Necmüddîn-i Dâye gibi birçok ismin konuya dâir görüş ve düşüncelerini harmanlamış, öteden beri müteşeyyihlerle ilgili sûfilerin değerlendirmelerini ve bu konuda bir iç tenkit adımı olan yöntemlerini sürdürmüştür. Kendisinden önce bu konuda görüş bildiren sûfilerin, müteşeyyihlerin ayaklarının kaydığı itikâdî, amelî ve ahlâkî hususlara dâir değerlendirmelerini benimseyen ve bu görüşlerini şiirdeki gücüyle birleştirerek takdim eden Sivâsî, gerçek şeyhlerin ilgili alanlarda sahip olmaları gereken vasıfları döneminde gördüğü çarpık, eksik ve art niyetli temele dayanan bazı uygulamalar üzerinden ifade etmiştir.

Saniye Eraslan'ın da ifade ettiği gibi, özellikle Yesevî'nin sahte şeyhlere dâir nakilleri, sûfiler arasında genel kabul görmüş ve bu veriler onlar arasında büyük bir yayılma göstermiştir. Yunus Emre (öl. 720/1320 [?]), Eşrefoğlu Rûmî, Süheylî (öl. 910/1504), Abdurrahîm-i Tırsî (öl. 924/1519), Revânî (öl. 930/1523), Sehâbî (öl. 971/1564), Pertev (öl. 980/1582), Mostarlı Ziyâî (öl. 992/1584), Vusûlî (998/1590), Gelibolulu Ali (1008/1600), Azmi-zâde Hâletî (öl. 1040/1631), Lebîb (öl. ?), Filibeli Vecdî (öl. 1082/1671), Nedim (öl. 1143/1730), Sünbül-zâde Vehbî (öl. 1809), Meşhûrî (öl. 1274/1857) ve Nevres-i

Kadîm (öl. 1293/1876) Yesevî'nin konuya dâir görüşlerini eserlerinde yoğun bir şekilde işleyen isimlerden bazılarıdır.¹³⁴ Sivâsî, bu geleneğin on altıncı yüzyıldaki temsilcilerinden biri olarak kendisinden sonra müteşeyyihler konusunda görüş bildiren birçok isim ile Yesevî arasında bir köprü vazifesi görmüştür.

Kaynakça

- Acun, Hakkı. "Sivas ve Çevresi Tarihi Eserlerinin Listesi ve Turistik Değerleri". *Vakıflar Dergisi* 20 (1988), 188-199.
- Afîfî, Ebu'l-Ala. *Tasavvuf İslâm'da Manevî Devrim*. çev. Halil İbrahim Kaçar-Murat Sülün. İstanbul: Risale Yayınları, 1996.
- Akkaya, Hüseyin. "Şemseddin Sivasî'nin İrşadü'l-Avâm isimli Mesnevîsi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2003), 1-35.
- Aksoy, Hasan. *Şemseddîn-i Sivâsî: Hayatı, Eserleri ve Mevlidi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1983.
- Aksoy, Hasan. "Şemseddin Sivâsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/524-525. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aşkar, Mustafa. "Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39/1 (1999), 561-578.
- Aşkun, Vehbi Cem. *Sivas Şairleri*. Sivas: Kâmil Matbaası, 1948.
- Attâr, Feridüddîn. *Tezkiretü'l-Evliyâ*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2002.
- Ayhan, Necdet. *Tokat Zileli Muharrem Efendi'nin Künûzü'l-evliyâ ve rumûzü'l-asfîyâ Adlı Eserinin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Bâlî Efendi. *Atvâr-ı Seb'a*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud, 2927, 1a-128a.

¹³⁴ Eraslan, "Yesevî'de Âhir Zaman Şeyhlerine Bakışın Klasik Türk Şiirine Yansımaları", 527-537.

- Beyhakî. *Kitâbü'z-Zühdi'l-Kebîr*. thk. Âmir Ahmed Haydar, çev. Enbiya Yıldırım, İstanbul: Semerkand Yayınları, 2000.
- Bilget, N. Burhan. *Sivas Amt Mezarları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Bolat, Ali vd. *Tasavvuf, Tarih, Doktrin, Tenkit*, Samsun: E Yazı Yayınları, 2019.
- Çakmak, Muharrem. "Tasavvufa Yöneltilen Eleştirilerin İlimleşme Sürecine Etkileri". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 39 (Ocak 2017), 319-340.
- Çavuş, Mahmut. *Arakiyeci-zâde Ahmed b. Ali et-Tokâdî ve Şifaiî's-Şafiyesinin Tahkiki*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Çelebi, Kâtip. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Bağdat: Mektebetü'l-müsennâ, 1941.
- Dâye, Nemceddîn. *Mirsâdü'l-ibâd (Tasavvuf Yolu)*. çev. Halil Baltacı, İstanbul: İfav Yayınları, 2013.
- Eraslan, Kemal. *Yesevî'nin Fakr-nâmesi*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Eraslan, Kemal. "Ahmed Yesevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/159-160. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Eraslan, Saniye. "Yesevî de Âhir Zaman Şeyhlerine Bakışın Klasik Türk Şiirine Yansıması". IV. *Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı*. ed. Orhan Kurtoğlu vd. 1/519-537. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Velî Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2018.
- Erpay, İlyas. "Ahmet Yesevî'nin Divanı Hikmet'inde Pedagojik Unsurlar ve Din Eğitimi". *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, ed. Ömer Kul vd. 1/618-631. İstanbul: Şen Yıldız Yayıncılık, 2016.
- Hasan Paşa Vakfıyesi*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. 1966, 154.

- Hilmi, Hoca-zâde Ahmed. *Ziyâret-i Evliyâ*. İstanbul: Dâru'l-hilâfeti'l-âliyye, 1317.
- Hucvirî, Ali b. Osman Cüllâbî. *Keşfü'l-mahcûb*. trc. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996.
- Hulvî, Mahmûd Cemâleddîn. *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemeât-ı Ulviyye*. nşr. Mehmet Serhan Tayşi, İstanbul: Semerkand Yayınları, 2013.
- Hüsâmeddin, Abdi-zâde Hüseyin. *Amasya Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Hikmet Matbaası, 1327-1330.
- İbn Kesir Ebü'l-Fida İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 14 Cilt. trc. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2017.
- İnal, İbnülemîn Mahmûd Kemâl. *Son Asır Türk Şâirleri*. 4 Cilt. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988.
- Gazâlî. *İhyâu Ulûmi'd-din*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Sader, 2000.
- Gazâlî. *İhyâu ulûmi'd-dîn*. 4 Cilt. trc. Mehmet A. Müftüoğlu, İstanbul: Tuğra Neşriyat, Tarihsiz.
- Gazâlî. *el-Keşf ve't-tebyin*. Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 2000.
- Gazâlî. *el-Maksadü'l-esnâ fî Şerhi Esmâillâhi'l-Hüsnâ*. Beyrut: Matbaatü's-sabah, 1982.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*. İstanbul: İnkılap Yayınları, Tarihsiz.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. "Şemsiyye", *İslâm Ansiklopedisi*, 11/423. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1970.
- Gül, Halim. "Şeyh Hasan Efendi El-Kahî ve Cehdü'l-Mukıl Fî Reddi Şatahâti'l-Münkiri'l-Mudil Adlı Eseri". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 3/2, (Aralık 2019), 287-319.
- Göztepe, Yüksel - Demir, Hamit. "İmam Rabbânî'nin Sûfilere Yönelttiği Bazı Tenkidler". *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2018), 297-322.

- Harîrî-zâde, Mehmed Kemâleddin Efendi. *Tibyanü'l-vesâili'l-hakâik fi beyâni selâsili't-tarâik*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi Bölümü, 430-432, 1a-391a.
- Hucvirî, Ali b. Osman. *Keşfu'l-Mahcûb*. trc. Mahmud Ahmed Mâdî Ebu'l-Azâim, thk. İbrahim Dessûkî, Kahire: Daru't-Turâsî'l-Arabi, 1974.
- Kâşânî, İzzeddîn. *Misbâhu'l-hidâye ve miftâhu'l-kifâye (Tasavvufun Ana Esasları)*. çev. Hakkı Uygur, İstanbul: Kurtuba Kitap, 2012.
- Kaval, Musa. "Ahmet Yesevi'nin Hikmetler'inde Ahir Zaman'ın Sahte Şeyhleri". *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/1 (2019), 8-17.
- Kelâbâzî, Muhammed b. İshâk Buhârî. *et-Taarruf li Mezhebi ehli't-Tasavvuf*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Kelâbâzî, Muhammed b. İshak Buhârî. *et-Ta'arruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*. trc. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Kuşeyrî. *er-Risâletü'l-Kuşeyrîyye fi İlmi't-Tasavvuf*. nşr. Abdülhalîm Mahmûd, Mahmûd b. eş-Şerîf, Kahire: Müessesetü Dâru's-ş-a'b, 1989.
- Kuşeyrî. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.
- Levend, Âgâh Sırrı. *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Muslu, Ramazan. "Halvetiyye'de "Atvâr-ı Seb'a" Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâlî'nin *Atvâr-ı Seb'a* Risalesi". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8/18 (2007) 53-70.
- Müstakim-zâde, Süleyman Sa'deddîn Efendi. *Mecelletü'n-nisâb*. Ankara: Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, 2000.
- Nazmî, Mehmed Efendi. *Hediyetü'l-ihvân (Osmanlılarda Tasavvufî Hayat)*. nşr. Osman Türer, İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Ocak, Ahmet Yaşar (ed.). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfîler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

- Okumuş, Ejder. "Sosyolojik" Okuma Yaklaşımıyla Ahmed Yesevî". *Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017, 335-350.
- Öngören, Reşat. *Osmanlılar'da Tasavvuf, Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ* (XVI. Yüzyıl). İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Öngören, Reşat. "Şeyh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/51. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Önkâl, Ahmet. "Müseylimetü'l-Kezzâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/90-91. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Özköse, Kadir. "Zühd ve Sûfilerin Zühde Yükledikleri Anlam: Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2002), 175-194.
- Özköse, Kadir. "Tasavvufa Yönelik İç Tenkit". *Somuncu Baba Dergisi*, 118 (2010) 22-26.
- Özköse, Kadir. "Zileli Muharrem Efendi'nin Tasavvufî Düşüncesi". *Tarihi ve Kültürüyle II. Zile Sempozyumu*, ed. Mehmet Yardımcı. 338-343. İzmir: Zile Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.
- Özköse, Kadir. "Ahmed Yesevî'nin Fakr Anlayışı". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (2016), 27-31.
- Özköse, Kadir. "Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerinde Dört Kapı ve Kırk Makam Anlayışı". *Akademi Dergisi*, 2 (Haziran 2017), 99-133.
- Özköse, Kadir. "Amasya'da Bulunan Halvetiyye Tekkeleri". *Akademi*, 5 (2018), 91-118.
- Reis, Bedriye. "Gazâliye Göre Sözde Sûfiler Ve Yanılgı Noktaları". *Ekev Akademi Dergisi*, II: 17/50 (Bahar 2013), 137-150.
- Safâyî, Mustafa. *Nuhbetü'l-âsâr min fevâidi'l-eş'âr* (Tezkire-i Safâyî). nşr. Pervin Çapan, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Salname-i Vilayeti Sivas 1308*. Sivas: Sivas Vilayet Matbaası, 1891.
- Sâmî Şemseddîn. *Kâmûsu'l-a'lâm*. 4 Cilt. İstanbul: Mihran, 1306.

- Serrâc, Ebû Nasr e't-Tûsî. *el-Lüma' fi Târihi't-tasavvufi'l-İslâmî (İslâm Tasavvufu)*. trc. Hasan Kâmil Yılmaz, İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996.
- Sivâsî, Recep. *Necmü'l-hüdâ fi menâkibi's-şeyh Şemsüddîn Ebi's-Senâ*. Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Paşa, 694/2, 1a-56a.
- Sivâsî, Şems. *Menâkıb-i İmam-ı A'zam*. İstanbul: Tevfik Efendi Matbaası, 1291.
- Sivâsî, Şems. *Heşt Behişt*. nşr. Âlim Yıldız, Sivas: Kristal Matbaacılık, 2015.
- Sivâsî, Şemseddin. *Menâzilü'l-ârifîn*, Haz. Yüksel Göztepe, Yusuf Yıldırım, İstanbul: Sivas Belediyesi Yayınları, 2017.
- Süreyya, Mehmet. *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*. 6 Cilt. nşr. Ali Aktan vd. İstanbul: Sebil Yayınevi, 1996.
- Tâhir, Mehmed. *Meşâyih-i Osmâniyeden Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli*. nşr. Tüccâr-zâde İbrahim Hilmî, İstanbul: Kütüphâne-i İslâm, 1318.
- Tâhir, Mehmed. *Osmanlı Müellifleri*. 2 Cilt. Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2000.
- Tâhir, Mehmed. *Ahlak Kitaplarımız*. İstanbul: Necmi İstikbâl Matbaası, 1325.
- Tâhir, Mehmed. "Terâcim-i Ahvâl: Şemsüddîn-i Sivâsî". *Sebilürreşad*, 24-26/463.
- Telkenaroğlu, M. Rahmi. "Zileli Muharrem Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-2/701-702. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.
- Tosun, Cemal. "Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Divân-ı Hikmet'inde Eğitim". *Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017, 303-305.
- Tulum, Mertol. "Hikmetlere Göre Yesevîlik ve Orta Asya Kültür Tarihi Bakımından Önemi-Bir Hikmet Üzerinde Tahlil Denemesi-". *İlmî Araştırmalar Dergisi*. 7 (1999), 201-214.
- Tûsî, Ebû Nasr es-Serrâc. *el-Lüm'a*. Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîs, 1960.
- Uludağ, Süleyman. "Halvetiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/394. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

- Vassâf, Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ*. 5 Cilt. nşr. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.
- Vicdânî, Sâdık. *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye (Tarikatler ve Silsileleri)*. nşr. İrfan Gündüz, İstanbul: Enderûn Kitabevi, 1995.
- Yesevî, Ahmed. *Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler*. nşr. Kemal Eraslan, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Yesevî, Hoca Ahmed. *Dîvân-ı Hikmet*, Haz. Mehmet Mahur Tulum, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2016.
- Zorlu, Cihat. *Ebu'l-Leys Muharrem Bin Muhammed ez-Zilî'nin Hubbu'l-Mesâil Adlı Eseri Bağlamında Fıkıh Tasavvuf İlişkisi*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2010.